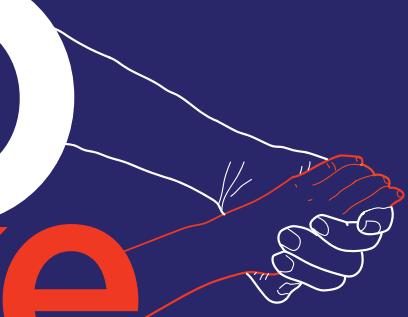

jedno roditeljske porodice

Mapiranje prava i potreba
samostalnih roditelja/ki
na području općine
Centar Sarajevo

Sanela Šadić, Amila Ždralović, Mirza Emirhafizović

Jednoroditeljske porodice - Mapiranje prava i potreba samostalnih roditelja/ki na području općine Centar Sarajevo

Autori/ce: Sanela Šadić, Amila Ždralović, Mirza Emirhafizović

Dizajn i prelom: Tanja Ćurić

Lektura i korektura: Enida Čamdžić

Urednice i izdavačice: Fondacija CURE, februar 2020.

„Ovaj materijal potpuno ili djelimično finansira Općina Centar. Općina Centar i Fondacija CURE ne moraju se neminovno slagati sa mišljenjima iznesenim u publikaciji. Za sadržaj su odgovorni/e sami/e autori/ce.“

“This material is completely or partly financed by Municipality Center. Municipality Center and CURE Foundation do not necessarily agree with the opinions expressed in this publication. The author alone is responsible for the content.”

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

364.642:314.622.4](497.6 Sarajevo)

ŠADIĆ, Sanela

Jednoroditeljske porodice : mapiranje prava i potreba samostalnih roditelja/ki na području općine Centar Sarajevo / Sanela Šadić, Amila Ždralović, Mirza Emirhafizović. - Sarajevo : Fondacija CURE, 2020. - 73 str. : ilustr. ; 29 cm

Biografije autora/ica: str. 70-71. - Bibliografija: str. 63-69 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9926-413-10-1

COBISS.BH-ID 28897286

Sanela Šadić, Amila Ždralović, Mirza Emirhafizović

Jednoroditeljske porodice - Mapiranje prava i potreba
samostalnih roditelja/ki na području općine Centar Sarajevo

Sarajevo, 2020.

jedno roditeljske porodice

Mapiranje prava i potreba
samostalnih roditelja/ki
na području općine
Centar Sarajevo

Sanela Šadić, Amila Ždralović, Mirza Emirhafizović

Sadržaj

UVOD	6
1. METODOLOGIJA	9
2. O SPECIFIČNOSTIMA JEDNORODITELJSKIH PORODICA	12
2.1. Promjene porodične strukture: o pravnim standardima i pojmovnim nedaćama	12
2.2. Potreba uspostavljanja alimentacionih fondova	20
2.3. Demografski pokazatelji: jednoroditeljske porodice i savremeni trendovi	28
3. IDENTIFICIRANI (PRIMARNI) PROBLEMI	34
3.1. Socio-ekonomski prilike jednoroditeljskih porodica	34
3.2. Obrazovanje	36
3.3. Zaposlenost	38
3.4. Socijalna zaštita	41
3.5. Prava samohranih roditelja/ki koja mogu ostvariti u centru za socijalni rad	43
3.6. Ograničenja centra za socijalni rad	48
3.7. Stambeni uslovi	49
3.8. Zdravstvene prilike i zdravstvena zaštita	51
3.9. Roditeljstvo i izazovi samohranih roditelja/ki	53
3.10. Najbolji interes djeteta	55
4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA S PREPORUKAMA	60
Literatura	63
Recenzija rukopisa	70
Biografije autora/ica	72

Država Bosna i Hercegovini je potpisnica brojnih međunarodnih konvencija koje postavljaju standarde koji se tiču zaštite ljudskih prava i sloboda i kojima se insistira na uvažavanju dostojanstva svih pojedinki i pojedinaca. Pored toga, Bosna i Hercegovina je na državnom nivou usvojila, između ostalog, Zakon o ravnopravnosti spolova i Zakon o zabrani diskriminacije. Kroz različite sociološko-pravne analize ona se može prepoznati kao školski primjer diskrepancija između *de iure* i *de facto* stanja ravnopravnosti svih osoba. Ipak, čak i onda kada se u analizama (pre)naglašava dobro *de iure* stanje, oblast porodičnog zakonodavstva se može izdvojiti kao ona oblast koja nužno traži određene korekcije. Čak i međunarodni standardi koji se tiču unaprjeđenja porodičnog života otvoreni su za dalju debatu. Naime, ovo je oblast u kojoj dolaze do izražaja sve diskrepancije različitih ideoloških pozicija što može biti predmet posebne rasprave. Ostavlјajući po strani ove sporove, a imajući u vidu dosadašnja istraživanja, ovdje je potrebno ukazati na nekoliko bitnih uvida koji su rezultat dosadašnjih istraživanja u Bosni i Hercegovini.

Spuštanje politika ravnopravnosti, od međunarodnih standarda, preko nacionalnog i entitetetskog zakonodavstva, do lokalnih nivoa koji načela pretvaraju u politike čijim učincima građanke i građani najzornije svjedoče u svojim svakodnevnim životima, pokazuju da je opredjeljenost za ravnopravnost velikim dijelom tek deklarativna. Na posebno loše stanje u oblasti rodne ravnopravnosti u lokalnim zajednicama ukazuju brojna istraživanja (Čaušević, 2012; Durkalić, 2015; Miftari, 2015; Žarković, 2017; Ždralović, Popov-Momčinović i Hrnjić-Kuduzović, 2018; Ždralović i Popov Momčinović, 2019). Ova istraživanja na direktn i indirektn način detektiraju i probleme jednoroditeljskih porodica koje se često ne prepoznaju kao posebno osjetljiva kategorija. U navedenim istraživanjima se naznačava i da su razvedene žene vrlo često, posebno u manjim sredinama, izložene stigmatizaciji (v. Žarković, 2017, str. 143). Pri tome, formalno-pravno, one nisu ni identificirane kao samostalne roditeljke iako su često u situaciji da samostalno preuzimaju roditeljske dužnosti. Štaviše, ni termin samostalni roditelj/ka nije formalno-pravni termin, iako

se njegov znatno reducirani sadržaj pojma može prepoznati u porodičnim zakonima u Bosni i Hercegovini. No, o samim terminološkim nedaćama biće više riječi u nastavku ove publikacije.

Istina, spomenuta istraživanja su se uglavnom bavila problemima manjih i nerazvijenih općina dok je ovo istraživanje usmjereni isključivo na kategoriju samostalnih roditeljki i roditelja na području sarajevske općine Centar. Položaj jednoroditeljskih porodica kako na nivou ove općine, tako i na nivou drugih općina, determiniran je porodičnim zakonima¹ koji sve raznolikosti porodičnog života svode na nuklearnu porodicu, te ostavljaju veoma malo prostora da se kod postojećih usluga uključe najrazovrsnije marginalizirane grupe. Ipak, ovo ne može amnestirati lokalne vlasti od odgovornosti da iskoriste trenutno skučene manevarske prostore, te da u saradnji s lokalnim nevladinim organizacijama osmišljavaju politike koje će biti senzitivne u odnosu na probleme jednoroditeljskih porodica. U ovim uvodnim razmatranjima bitno je naglasiti da je izmjena porodičnih zakona i uspostavljanje alimentacionih fondova pretpostavka učinkovitih lokalnih politika pomoću kojih će se kreirati povoljno okruženje za jednoroditeljske porodice.

Na koncu, i u Zaključnim napomenama o šestom periodičnom izvještaju Bosne i Hercegovine², Odbor za ukidanje diskriminacije žena sa „zabrinutošću ističe da [...] porodični zakoni ne sadrže definiciju“ samostalnih roditeljki („single women“³) „u skladu sa Istanbulskom konvencijom koja nalaže ženama koje su rastavljene ili žive odvojeno da pokrenu sudski postupak radi plaćanja alimentacije“ (CEDAW Komitet, 2019, str.13). Stoga Odbor preporučuje da se u sve porodične zakone uvrsti definicija samostalne roditeljke u skladu sa Istanbulskom konvencijom. Dalje se izražava zabrinutost i zbog toga što mnoge od njih „ne primaju alimentaciju od očeva svoje djece“,

1 BiH nema porodični zakon na državnom nivou, već govorimo o tri zakona, i to: Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (Sl. novine FBiH, 35/05, 41/05, 31/14), Porodični zakon Republike Srpske (Sl. glasnik RS, 54/02, 41/08, 63/14) i Porodični zakon Brčko Distrikta (Sl. glasnik Brčko Distrikta, 23/07).

2 Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama usvojila je Generalna skupština Ujedinjenih nacija 1979. (stupila je na snagu 3. septembra 1981.), u tzv. Dekadi žena (1975. - 1985.). Članom 17. Konvencije formiran je Komitet za uklanjanje diskriminacije žena, a prema članu 18., države u pravilu svake četiri godine podnose izvještaj o provedbi Konvencije. U širem kontekstu, ovi izvještaji se mogu čitati kao izvještaji o stanju ženskih ljudskih prava u određenoj državi. Pored država, izvještaje (tzv. izvještaji u sjeni ili alternativni izvještaji) o provedbi Konvencije i stanju ženskih ljudskih prava mogu podnosići i nevladine organizacije. Na temelju dostavljenih informacija kroz različite izvještaje, Komitet daje i preporuke državi članici. Međutim, kako zapaža Banović (2019), „kroz svoje preporuke i komentare, Komitet tumači Konvenciju i prilagođava je promijenjenim društvenim okolnostima i prilikama“ (str.79).

3 U originalnom dokumentu Zaključnih napomena koristi se termin „single woman“ dok se u prevodu na naše jezike ovaj termin prevodi kao samohrana majka.

te zbog toga Odbor preporučuje državi da „osigura da očevi pravovremeno plaćaju alimentaciju, uključujući uvođenje kazne za nepoštivanje alimentacijskih obaveza“ (CEDAW Komitet, 2019, str. 13). U Zaključnim napomenama preporučuje Državi da „ukine svaki zahtjev za obaveznim posredovanjem u postupku razvoda braka prema Porodičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine i uvrsti definiciju samohrane majke [„single women“] u sve porodične zakone u skladu s Istanbulskom konvencijom“ (CEDAW Komitet, 2019, str.12).

Na probleme uskih definicija porodica, uskog definiranja jednoroditeljskih porodica i čestu upotrebu terminologije koja stigmatizira već se duže vremena ukazuje u neformalnom sektoru, a prije svega na to ukazuju feministički orientirane nevladine organizacije. Na primjer, u Izvještaju organizacija civilnog društva o primjeni zaključnih zapažanja i preporuka CEDAW komiteta za Bosnu i Hercegovinu 2013. – 2017. (Alternativni CEDAW izvještaj), navodi se da Bosna i Hercegovina „nije ostvarila napredak u pravcu osiguravanja kontinuirane zaštite marginaliziranih grupa žena“, a među tim marginaliziranim grupama prepoznaju se i samostalne roditeljke (2016, str.8). Svakako da iskustvo samostalnog roditeljstva nije isključivo žensko iskustvo, ali u patrijarhalno definiranim uslovima je procentualno više žensko (veći broj samostalnih roditeljki nego roditelja). To iskustvo je, zavisno od toga da li ga doživljavaju muškarci ili žene, obilježeno i različitim predrasudama (često pozitivnim u odnosu na roditelje i negativnim u odnosu na roditeljke). I u *Platformi za akciju* Pekinške Deklaracije, prepoznaju se višestruke marginalizacije, odnosno navodi se da žene „nailaze na specifične prepreke, koje su u vezi s njihovim porodičnim statusom (posebno ako su jedini roditelji svojoj djeci)“ (IV/46). Tek imajući u vidu ove specifične prepreke na koje nailaze žene, može se konstatirati da samostalno roditeljstvo uvijek znači samostalnu brigu o djetetu ili djeci što se odražava i na finansijske uslove života, organizaciju radnih obaveza, napredovanje na radnom mjestu i upravljanje slobodnim vremenom. Kroz različite usluge, programe i olakšice, država može olakšati organizaciju i uslove porodičnog života u vremenu neoliberalnog kapitalizma, a vodeći se pri tome primarno interesima djeteta i uzimajući u obzir različite oblike porodica i njihove specifične potrebe.

1. METODOLOGIJA

Primarni cilj istraživanja je bio da se opišu socio-ekonomski okolnosti jednoroditeljskih porodica, te da se identificiraju njihove specifične potrebe. Međutim, ovo istraživanje je rađeno u sklopu šireg projekta Fondacije Cure pod nazivom „Mapiranje prava i potreba samohranih roditelja i jednoroditeljskih zajednica u općini Centar Sarajevo“. Kroz projekat se želi doći do podataka koji bi ukazali na direktnе probleme sa kojima se suočavaju nositelji/nositeljice jednoroditeljskih zajednica na području općine Centar Sarajevo, a kako bi se dalje usmjerile zalagačke aktivnosti, ponudile preporuke za unaprjeđenje socijalno-političkog ambijenta i planirale dalje aktivnosti. To je dalje predodredilo i karakter ovog istraživanja kao jedne vrste istraživanja u akciji, budući da su se nalazi istraživanja koristili ne samo u deskripciji, već i kako bi se formulirale dalje preporuke za poboljšanje položaja jednoroditeljskih porodica u lokalnim zajednicama.

U prvoj fazi istraživanja urađena je *desk* analiza međunarodnih standarda, kao i normativno-pravnog okvira i politika na državnom, federalnom, kantonalm i općinskom nivou, koje u velikoj mjeri definiraju socijalno-ekonomski položaj jednoroditeljskih porodica. Posebna pažnja u ovoj fazi posvećena je preporukama međunarodnih tijela koje se odnose i na ovu kategoriju. Također, u fazi *desk* istraživanja urađena je sociološka analiza koja je uključivala i generalnu analizu promjene porodične strukture, ali i analizu dostupnih statističkih podataka iz relevantnih izvora (prije svega onih iz Popisa stanovništva 2013.).

U drugoj fazi istraživanja korištena je kvalitativna metodologija koja je podrazumijevala dva pristupa. Prvo, održani su sastanci s ključnim informatorima/cama, odnosno s predstavnicima/ama Općine Centar (Odjel za socijalnu zaštitu), te uposlenicima/ama Službe socijalne zaštite Općine Centar. Na ovim sastancima se razgovaralo s ekspertima/cama, odnosno ključnim informatorima/cama o politikama i programima ovih službi koji su usmjereni ka jednoroditeljskim porodicama. S obzirom da su već u toku *desk* istraživanja identificirane ove politike i programi, na sastancima su se nastojali steći dublji uvidi u probleme pri njihovoj realizaciji i eventualne nedostatke pozitivno-

pravnih propisa koji se reflektiraju i na rad službi u lokalnim zajednicama.

Drugo, održani su sastanci s dvije fokus grupe na kojima su učestvovali/e samostalni/e roditelji/ke sa područja općine Centar. Prva grupe je uključivala pet, a druga sedam ispitanika/ca. U odnosu na ukupni uzorak, u razgovorima je učestvovao jedan samostalni roditelj i jedanaest samostalnih roditeljki. Životna dob ispitanika/ca bila je različita, te su bili/e uključeni/e ispitanici/e od 1969. do 1994. godišta. Također, i nivo obrazovanja ispitanika/ca se razlikovalo (grupe su uključivale kako osobe koje imaju završenu osnovnu školu, tako i osobe koje imaju završenu srednju školu, fakultet ili drugi ciklus kao najviši stepen obrazovanja). Radno-pravni status ispitanika/ca, ali i njihov ukupni ekonomski položaj bio je različit. Životna dob djece ispitanika/ca je također bila različita, a grupe su bile šarolike i u pogledu uzroka nastanka jednoroditeljstva. Dakle, u svim segmentima se vodilo računa da fokus grupe odražavaju različitosti jednoroditeljskih porodica kako bi se mogli identificirati specifični problemi s kojima se susreću. Ovo je u velikoj mjeri uticalo na uopćavanje rezultata istraživanja, ali to ne vidimo kao nedostatak istraživanja već u konačnici smatramo da je upravo ova kontinuirana potreba kontekstualizacije specifičnih problema važan nalaz ovog istraživanja.

Naime, na temelju fokus grupe nastojali su se steći dublji uvidi u svakodnevne živote samostalnih roditelja/ki i na probleme s kojima se oni/e susreću. Odnosno, kroz njihove lične priče pokušalo se više saznati o iskustvu samostalnog roditeljstva, a posebno u odnosu na kombiniranje roditeljskih, radnih i drugih obaveza, poteškoće s kojima se susreću prilikom ostvarenja prava i probleme s kojima se općenito suočavaju u svojoj svakodnevničkoj životnoj situaciji. Ovakav pristup nije zamjena za kvantitativnu analizu koja je bila primarna u prvoj fazi istraživanja (posebno u demografskoj analizi), ali je može nadopuniti i dati važne smjernice u definiranju preporuka.

Prvi dio ovog rada predstavlja sociološko-pravnu analizu položaja jednoroditeljskih porodica koja uključuje i demografsku analizu postojećeg stanja. Drugi i centralni dio istraživanja identificira ključne uvide kvalitativnog istraživanja, te se identificiraju problemi koji su specifični za jednoroditeljske porodice. Iako je osvrt na empirijsko istraživanje nužno uključen u sve dijelove

rasprave, njegovi ključni nalazi su sabrani primarno u drugom poglavlju. I konačno, u trećem dijelu rada, a na temelju urađene analize, dati su zaključci u kojima su formulirane i ključne preporuke za dalji rad na svim nivoima, a posebno za dalje djelovanje u lokalnim zajednicama.

2. O SPECIFIČNOSTIMA JEDNORODITELJSKIH PORODICA

2.1. Promjene porodične strukture: o pravnim standardima i pojmovnim nedaćama

Porodica se u sociološkim raspravama najčešće određuje kao društvena grupa. Ako pratimo različite kriterije klasifikacije društvenih grupa (Kukić, 2004, str. 135), porodicu možemo definirati kao primarnu (s obzirom na intenzitet veza unutar grupe) i parcijalnu društvenu grupu (s obzirom na broj funkcija koje se u njoj obavljaju). Međutim, onda kada *genus proximum* (najbliži viši rodni pojam) u definiranju porodice pronađemo u ideološki na prvi pogled neutralnom pojmu društvene grupe, problem se javlja kod utvrđivanja specifične razlike (*differentia specifica*) koja se često traži u uvjerenjima o univerzalnim funkcijama porodice. U nastojanju da raznolikosti stvarnih porodičnih života obuhvati jednom definicijom, u sociologiji je ukorijenjen stav da je porodica osnovna ćelija društva. Ovakvo tumačenje porodice kao osnovne jedinice, atoma, možemo pratiti od Aristotela do savremenih rasprava, a Andželka Milić ga prepoznaje kao jednu od „najsnažnijih i najtrajnijih zabluda“ o porodici (2001, str. 33).

Određenje porodice kao „temeljne društvene grupe“ i „osnovne ćelije društva“ prisutno je i u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima. Tako se navodi da je porodica „prirodna i osnovna društvena jedinica i ima pravo na zaštitu društva i države“ (Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1948, član 16., stav 3.; Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, 1966, član 23., stav 1.). Sociološke i naturalističko-organicističke zablude utkane su tako i u pravne dokumente, postajući svojevrsna mantra, kako u dnevno-političkim, tako često i u akademskim raspravama. S obzirom na to da se upravo u porodici odvija(o) najveći dio socijalizacije, ona se ideološki prepoznaje i kao mjesto očuvanja i kao mjesto urušavanja tradicionalnih vrijednosti. Onda kada se nastoji apostrofirati njena veza s očuvanjem društvenih vrijednosti, porodica se definira kao društvena institucija. Ona tada postaje mjesto sporova i mjesto na kojem se nastoje

očuvati „tradicionalni“ obrasci društvenih struktura. S druge strane, kako bi se naglasila međusobna povezanost njenih članova/ica, nekada se ide i u pravcu njenog određenja kao društvene zajednice koja upućuje na snažnu međusobnu upućenost jednih na druge, prikrivajući time slučajeve nasilja koji se dešavaju upravo u porodici kao zajednici. Ovim se ne želi podržati stav da za mnoge pojedince/ke porodica može biti ili treba biti važno mjesto podrške, snažnih veza i brigovanja jednih za druge, već se želi ukazati na to da takvo mjesto nije *a priori* svaki oblik porodice i porodičnog života.

Prije nego što krenemo dalje sa raspravom o pokušajima da se odredi šta porodica jeste i ono što je njen društvena (a ne „prirodna“) stvarnost, potrebno je upozoriti na zablude koje karakteriziraju objašnjenja porodice, a na koje ukazuje Anđelka Milić (2001): a) porodica kao celija društva; b) porodica kao društveni mikrokozmos; c) porodica kao ljudska zajednica; e) porodica kao specijalizirana društvena funkcija; f) porodica kao utočište; g) porodica u „jednini“; h) porodica kao ‘Priča o uspjehu’ u modernom društvu; i) porodica kao antropološka univerzalija; j) univerzalna funkcija porodice (str. 33-37). Ove zablude, uz teret etimološkog porijekla i značenja izraza porodica/obitelj/familija (Milić, 2001, str. 37-39), onemogućavaju nam da vidimo ono što porodice *de facto* jesu danas i na koji način se na njoj reflektiraju društveni problemi.

Porodica u najširem smislu je ono što mi kao pojedinci/ke doživljavamo kao porodicu. Na primjer, Sarajevski otvoreni centar je u maju 2017. godine, a povodom Međunarodnog dana borbe protiv homofobije i transfobije (IDAHOT), pokrenuo kampanju pod nazivom „Ljubav čini porodicu“, a koja je uključivala *billboard* kampanju i kampanju na društvenim mrežama u okviru kojih su objavljene fotografije i izjave osoba o tome šta su za njih „porodica, podrška, solidarnost i ljubav“ (SOC, maj, 2017). Upravo kroz ove i slične aktivnosti se ukazuje koliko je važna podrška biološke porodice, ali i koliko upravo ta porodica može biti izvor nasilja, te koliko su naši doživljaji onoga što smatramo porodicom različiti.

Država ima mogućnost da definira porodicu kroz porodične zakone, što i čini prvenstveno kroz te zakone i zakone o zaštiti od nasilja u porodici. Međutim, ta definicija porodice treba biti što šire

postavljena kako bi se u nju mogle uklapati najraznovrsnije društvene stvarnosti porodice i kako bi u odnosu na sve te raznovrsne oblike država mogla ispunjavati svoje i međunarodno preuzete obaveze. Na koncu, i teorijski problematičan stav da je porodica fundamentalna jedinica, možemo šire tumačiti da je u dokumentima - *uz* primarni princip zaštite individualnih ljudskih prava i sloboda *i radi* njegove realizacije, ona prepoznata kao najvažnija društvena jedinica za koju država ima posebnu odgovornost. Time se pojednostavljenje fundamentalne/osnovne jedinice rasterećuje naslaga uvriježenih zabluda o porodici, što omogućava da se dalje govori o odgovornostima države. Tako u odnosu na međunarodne standarde, a s obzirom na odgovornosti države, posebno treba naglasiti sljedeće:

„Svako ima pravo na životni standard koji odgovara zdravlju i dobrobiti njega samog i njegove obitelji, uključujući hranu, odjeću, stan i liječničku njegu i potrebne socijalne usluge, kao i pravo na osiguranje za slučaj nezaposlenosti, bolesti, nesposobnosti, udovištva, starosti ili drugog pomanjkanja sredstava za život u prilikama koje su izvan njegove moći. Majka i dijete imaju pravo na naročitu brigu i pomoć. Sva djeca, bilo rođena u braku ili izvan njega, treba da uživaju istu socijalnu zaštitu.“ (Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1948., član 25., stav 1. i 2.);

„Države stranke ovoga Pakta će usvojiti potrebne mjere kako bi osigurale jednakost bračnih drugova u pravima i dužnostima, prilikom sklapanja braka, u braku i tijekom razvoda. U slučaju razvoda, mora se osigurati zaštita djece.

Svako dijete, bez razlike glede rase, boje kože, spola, jezika, vjere, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovine ili rođenja, ima pravo na mjere zaštite od strane svoje obitelji, društva i države koje odgovaraju njegovu malodobnom statusu.“ (Međunarodnom pakt o građanskim i političkim pravima, 1966., član 23., stav 4.; član 24., stav 1.);

„Porodica, kao osnovna jedinica društva, ima pravo na odgovarajuću socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu kojom se osigurava njen puni razvitak.“ „Sa ciljem osiguranja potrebnih uvjeta za puni razvitak porodice, koja je osnovna jedinica društva, zemlje potpisnice preuzimaju obavezu da promoviraju ekonomsku, pravnu i socijalnu zaštitu porodičnog

života sredstvima kao što su socijalne i porodične naknade, fiskalni aranžmani, pružanje stanovanja za porodice, beneficije za mlade bračne parove, i druga odgovarajuća sredstva.“

„Podrazumijeva se da zaštita predviđena ovom odredbom obuhvaća samohrane roditelje s djecom.“ (Evropska socijalna povelja - revidirana, član 16.).

U svim aktivnostima koje država provodi, dostojanstvo svih pojedinaca/ki treba biti na prvom mjestu. Pri tome treba imati na umu da „zasnovana na poštovanju dostojanstva svih ljudskih bića, Konvencija o pravima deteta priznaje svako dete kao nosioca vlastitih ljudskih prava koja ne proizilaze iz, odnosno ne zavise od prava roditelja ili neke druge odrasle osobe“ (Benedek i Nikolova, 2005, str. 200). Međutim, treba imati u vidu da načelo zaštite porodice ima svoj puni smisao samo ako ga tumačimo u kontekstu načela najboljih interesa djeteta. Radi ostvarenja najboljeg interesa djeteta, u Konvenciji se između ostalog navodi:

- (1) Države stranke učinit će sve što je u njihovoј moći u primjeni načela zajedničke roditeljske odgovornosti za odgoj i razvoj djeteta. Roditelji ili zakonski skrbnici snose najveću odgovornost za odgoj i razvoj djeteta. Dobrobit djeteta mora biti njihova temeljna briga.
- (2) U cilju jamčenja i promicanja prava utvrđenih u ovoj Konvenciji, države stranke pružit će odgovarajuću pomoć roditeljima i zakonskim skrbnicima kako bi oni mogli ispuniti svoju dužnost prema djetetu, te jačati ustanove i službe za dječju zaštitu i skrb.
- (3) Države stranke iskoristit će sve odgovarajuće mjere da djeca zaposlenih roditelja mogu uživati zaštitu i skrb ustanova i službi koje im u tom smislu stoje na raspolaganju (član 18.).

U savremenim raspravama o roditeljskom pravu kao važnom segmentu porodičnog prava, fokus je na roditeljskoj odgovornosti. Roditeljska odgovornost je „pravni termin koji uključuje uravnotežen odnos roditeljskih prava i dužnosti prema djetetu“ (Duman, 2018, str. 188). U situacijama kada roditeljska odgovornost izostane, država se pojavljuje kao „nacionalni roditelj (*parens patriae*)“ (Duman, 2018, str. 188). Međutim, država mora i osigurati kontekst u kojem se mogu realizirati roditeljska prava i dužnosti prema djetetu, odnosno naći načine u kojima naknadno može korigirati okolnosti u kojima se roditelji/ke mogu naći. Na primjer, smrt (van)bračnog partnera/ice ili razvod

braka – situacije su koje stvaraju neke nove i drugačije okolnosti u kojima roditelji/ke trebaju pomoć države. Međutim, jedno od pitanja koje se nameće jeste kako i koliko država prepoznaće ove specifične okolnosti i različite pojavne oblike porodica.

S obzirom da nije moguće govoriti o jednom univerzalnom modelu porodice, u sociologiji se sve više radije govori o porodicama, a ne porodici (Gidens, 2003, str. 189; Milić, 2001, str. 35). Međutim, problem svih definicija porodice jeste u tome što one polaze od jednog takvog univerzalnog modela – modela inokosne, nuklearne porodice. Takva slika prisutna u medijskim, udžbeničkim i drugim sadržajima, uključuje par odraslih osoba, supružnika različitog spola koji žive sa biološkom (ili eventualno usvojenom) djecom. Takva porodica se onda postavlja kao norma, a svi ostali tipovi porodice – osim proširene nuklearne porodice koja bi uključivala i srodnike supružnika (na primjer, njihove roditelje/ke ili eventualno braću i sestre) – posmatraju se kao neka vrsta njene devijacije. Ovakva slika „klasičnog“ modela nuklearne porodice uglavnom uključuje i jasno definirane rodne uloge uključujući i podjelu na neplaćeni rad (uobičajeno isključivo ženski rad) u kući i rad na radnom mjestu. Svakako je pitanje koliko na ovaj način o porodici kao takvoj možemo misliti u formalno-pravnom smislu onda kada izostanu djeca, bilo biološka bilo usvojena. Ipak, to što nisu pravno prepoznate kao porodice, ne znači da one nisu stvarnost porodičnih života.

Čitava priča o transformaciji porodice iz tradicionalne u modernu, sociokulturalno je reducirana na priču o nuklearnoj porodici i priču o zapošljavanju žena i njihovom izlazasku na tržiste rada. Upravo iz tih razloga zabrinjava definiranje porodice u međunarodnim dokumentima kao „prirodne i osnovne jedinice društva“, jer se onda postavlja pitanje šta podrazumijevamo pod tom prirodnosću porodice. Opravdano se može pretpostaviti da je ta „prirodnost“ u društveno konstruiranoj i industrijalizacijom ulovljenoj nuklearnoj porodici. Ipak, međunarodni standardi koji se kontinuirano unaprjeđuju, ostavljaju mogućnost za šire tumačenje porodice, ali prepuštaju nacionalnim zakonodavcima da tu mogućnost i iskoriste (ili ne iskoriste). Konkretno, u Porodičnom zakonu FBiH, porodica je definirana kao „životna zajednica roditelja i djece i drugih krvnih srodnika, srodnika po tazbini, usvojilaca i usvojenika i osoba iz vanbračne zajednice ako žive u

zajedničkom domaćinstvu“ (član 2., stav 1.). Dalje se navodi da se uređenje odnosa u porodici zasniva na: „a) zaštiti privatnosti porodičnog života; b) ravnopravnosti, međusobnom pomaganju i poštovanju članova porodice; c) obavezi roditelja da osiguraju zaštitu interesa i dobrobiti djeteta i njihovoj odgovornosti u podizanju, odgoju i obrazovanju djeteta; d) obavezi države da osigura zaštitu porodice i djeteta; e) pružanju starateljske zaštite djeci bez roditeljskog staranja i odraslim osobama koje nisu sposobne same starati se o sebi, svojim pravima, interesima i imovini“ (član 2., stav 1.). Važna promjena koja se desila u porodičnom zakonodavstvu jeste da je vanbračna zajednica - „kao zajednica života žene i muškarca koji nisu u braku ili vanbračnoj zajednici sa drugom osobom, koja traje najmanje tri godine ili kraće ako je u njoj rođeno zajedničko dijete“ (član 3.) – izjednačena s bračnom zajednicom. Svakako da je nužno raditi na daljem unaprjeđenju porodičnog zakonodavstva u BiH (Krešić i Halilović, 2019), ali već i prepoznavanje nekog drugog i drugačijeg modela porodice svojevrstan je napredak (ali ne i dovoljan).

Nedvojbeno, društvena stvarnost se u velikoj mjeri promijenila i kontinuirano se mijenja, te su danas česte pojave drugačijih modela porodice, kakve su jednoroditeljske i rekonstruirane porodice. Ne samo da se porodica kao društvena kategorija mijenja kroz vrijeme, a ono što ćemo označiti kao tradicionalna porodica zavisi od sociokulturalnog konteksta, već se i svaka pojedinačna porodica kontinuirano (re)konstruira. Odnosno, ona nikada, nigdje i ni u jednoj formi nije stabilna i trajna. Onda kada se promjene prepoznaju, termini kojima se ona označava, često su diskriminirajući (na primjer pojmovi poput potpune i nepotpune porodice, krnje porodice i sl.).⁴ Umjesto toga, bilo bi podesnije govoriti o jednoroditeljskoj porodici - porodici u kojoj jedan roditelj/ka (samostalni roditelj/ka) privremeno ili trajno brine o djetetu. Odomaćeni termini kao što su samohrana majka ili samohrani otac, također otjelovljuju čitav niz predrasuda vezano za nove modele porodice.

Feminističke organizacije umjesto termina samohrana majka/otac, koriste izraz samostalna/i roditelj/ka čime se uloge roditelja/ke izvlače iz samo jednu uloge – uloge osnovne materijalne brige (hranjenja) i smještaju ga u višedimenzionalne uloge roditelja/ke koji/a sve te uloge samostalno

⁴ Posebno zabrinjava upotreba diskriminatornih, prvenstveno patrijarhalnih i heteronormativnih sadržaja u nastavnim aktivnostima, a na šta ukazuju i brojna istraživanja (na primjer, Ler Sofronić, 2004; Đurković, 2010; Mujić i Knežević, 2016, Ždralović i Repovac-Nikšić, 2018).

obavlja (Ždralović, Popov Momčinović, Hrnjić Kuduzović, 2018, str. 23). Kako navodi Delila Hasanbegović (2019a), a na šta upućuju i nalazi ovog istraživanja, posebno oni do kojih smo došli kroz *desk analizu* i sastanke s ključnim informatorima/cama, u „Porodičnom zakonu Federacije BiH termin ‘samohrani roditelj’ se prepoznae samo kada je bračni partner/ica preminuo/la ili služi zatvorsku kaznu, a razvedeni samohrani roditelj nije prepoznat u slučaju kada drugi roditelj/ka ne vrši svoju roditeljsku dužnost poput plaćanja alimentacije.“ Hasanbegović dalje zapaža da je u Porodičnom zakonu u Republici Srpskoj, definicija „samohranog roditelja“ također nepotpuna, jer je „samohrani roditelj definiran kao onaj koji samostalno vrši roditeljsko pravo nad djetetom, a čiji je drugi roditelj umro ili nije poznat“. U suštini, radi se o tome da zakoni ne prepoznaju širu kategoriju samostalnih roditelja/ki. Ova kategorija je konkretno u Porodičnom zakonu FBiH⁵ prepoznata onda „kada je drugi roditelj umro, proglašen umrlim, spriječen da se stara, nepoznatog boravišta, ako mu je oduzeto roditeljsko staranje, ili mu je oduzeta ili ograničena poslovna sposobnost“ (član 141.). Direktna posljedica reduciranja obima pojma, rezultira i nemogućnošću ostvarivanja određenih prava za one roditelje/ke koji/e samostalno brinu o djetetu/djeci, ali ih pravne definicije ne prepoznaju kao takve.

Važno je napomenuti da bi bilo dobro da se u budućim eventualnim izmjenama pojmovi ne definiraju usko, već da se ostavi i dovoljno prostora za određenja koja će pratiti društvene promjene koje se danas dešavaju i brže i intenzivnije nego što je to ranije bio slučaj.

Privremeni odlasci jednog roditelja na rad u druge države, različiti povodi odlaska pojedinaca/ki u druge države u kojima su legalizirani istospolni brakovi ili zajednice životnog partnerstva, formiranje novih porodica uključujući i rekonstruirane porodice⁶, itd. – samo su neke od mogućih društvenih promjena. Zakonska definicija ne može taksativno predvidjeti sve modele porodica i organizacija porodičnog života, ali mora ponuditi jedan širi koncept tumačenja onoga šta porodice,

5 Porodični zakon FBiH i Porodični zakon RS su izmijenjeni i dopunjeni 2014. godine, kada je u Porodični zakon RS-a uvedena i definicija „samohranog roditelja“ kao roditelja koji samostalno vrši roditeljsko pravo nad djetetom, čiji je drugi roditelj umro ili nije poznat“ (Šesti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine o provedbi Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena: 2013. – 2016., 2017, 46).

6 Pod rekonstruiranim porodicama podrazumijevamo u najširem smislu one oblike porodičnog života koje stvaraju dvije odrasle osobe u kojima bar jedna osoba ima dijete/djecu iz prethodne veze.

a posebno jednoroditeljske porodice jesu. Jednoroditeljske porodice se ovdje posebno naznačavaju s obzirom na činjenicu da je riječ o osobama koje samostalno (privremeno ili trajno) preuzimaju roditeljsku odgovornost. Ovdje se stavlja fokus na nužne promjene porodičnih zakona u BiH, a koje su naznačene i na sastancima s ključnim informatorima/cama. Međutim, potrebu za drugačijim i fleksibilnijim pristupom treba imati i pri kreiranju drugih zakona, politika i planova, a koji se tiču i jednoroditeljskih porodica i općenito zaštite porodice.

2.2. Potreba uspostavljanja alimentacionih fondova

Treba imati u vidu da su i jednoroditeljske porodice heterogena grupa „i s obzirom na razloge nastanka jednoroditeljstva i s obzirom na opće životne uvjete“ (Basanić Čuš i Šogorić, 2018, str. 172). Razlozi nastanka roditeljstva mogu biti različiti (na primjer, smrt partnera/ice, razvod, vlastita odluka za samostalno majčinstvo...). Načelno „postoji slaganje oko toga da odrastanje u obitelji s oba roditelja ima niz prednosti pred jednoroditeljskim obiteljima, uglavnom zbog posredničkih utjecaja koji se više vežu uz jednoroditeljske obitelji“ (Miljević-Riđički i Pavin Ivanec, 2008, str. 555). Općenito i iz nalaza ovog istraživanja koji će detaljno biti predstavljeni u nastavku publikacije, ne uočava se direktna veza socio-ekonomskog položaja jednoroditeljskih porodica sa uzrocima samostalnog roditeljstva, ali se može zapaziti da taj položaj primarno zavisi od obrazovanja samostalnog roditelja/ki, kao i njihovog radnog statusa. Nije slučajno da se u Pekinškoj deklaraciji, odnosno Platformi za akciju, među akcijama koje se trebaju poduzeti, posebno prepoznaju „mjere na osiguranju ravnopravnog pristupa ženama tekućim kursevima obuke na radnom mjestu, uključujući i nezaposlene žene, žene koje su jedini roditelj svojoj djeci, žene koje ponovno ulaze na tržište rada nakon duže privremene pauze od posla zbog porodičnih odgovornosti i drugih razloga, te žene koje su izgubile posao zbog novih oblika proizvodnje ili reorganizacije, te širiti inicijative da preduzeća povećavaju broj profesionalnih centara obuke u kojima se pruža obuka ženama u netradicionalnim oblastima“ (173, f).

Na temelju provedenog istraživanja, moguće je uočiti korelaciju između uzroka samostalnog roditeljstva i stepena društvene marginalizacije i stigmatizacije, ali i administrativno-birokratskih prepreka sa kojima se suočavaju. Na primjer, iz ličnih priča ispitanica može se zaključiti da razvedene žene koje nakon razvoda nisu zadržale prezime svog supruga (ako su ikada to prezime i preuzele kao vlastito), imaju čitav niz neugodnih situacija u kojima svaki put iznova moraju prepričavati različitim službenicima/ama svoju ličnu priču. S druge strane, roditeljke koje nakon razvoda zadržavaju prezime supruga – prezime koje je isto kao i prezime njihovog djeteta ili

djece, ne susreću se sa ovakvim problemima. Zanimljivo je da je u obje fokus grupe naznačena mogućnost „prevare sistema“ kao šansa da se sačuva ljudsko dostojanstvo.

Treba naglasiti da je u nekim situacijama primjetna direktna veza između socioekonomskog položaja samostalnih roditelja/ki (što se odražava na okolnosti u kojima odrastaju djeca) koje su razvedene, a čiji partneri ne plaćaju alimentaciju, i njihovog trenutnog ekonomskog položaja. Međutim, ovdje lošiji status nije uslovljen uzrokom jednoroditeljstva, već neplaćanjem alimentacije. Ovi roditelji/ke nisu u porodičnim zakonima prepoznati kao samostalni/e roditelji/ke, ali oni to suštinski jesu sve dok jedan/na roditelj/ka ne ispunjava obaveze, odnosno dok traje neplaćenje alimentacije. U razgovorima sa ključnim informatorima/cama, ukazano je i na moguće probleme sa zakonskim uvođenjem novog termina. Stručnjaci/kinje smatraju da uvođenje novog termina – termina samostalni/a roditelj/ka, skriva opasnost „razrješenja drugog roditelja njegove odgovornosti“, odnosno „njegovih obaveza i dužnosti, na način da država i društvo preuzimaju njegovu dužnost“. Svakako da je ukazivanje na ovu opasnost izuzetno važno, te ga treba imati u vidu prilikom eventualnih terminoloških korekcija. Neizvršavanjem obaveze od strane jednog/e roditelja/ke, obaveza i odgovornost nije naprsto prestala. S obzirom da obaveza drugog/e roditelja/ke postoji, porodica u odnosu na odgovornost svakog/e roditelja/ke pojedinačno, nije jednoroditeljska. Međutim, isto tako treba uzeti u obzir i sve druge beneficije koji roditelji/ke koje u trenutku neplaćanja alimentacije nemaju, jer *de facto* samostalno – privremeno, odnosno sve dok drugi/a roditelj/ka izbjegava svoju obavezu ili obaveze - preuzimaju na sebe sve roditeljske uloge. Pri tome treba imati u vidu da se roditeljska uloga ne iscrpljuje u materijalnim dimenzijama, već je mnogo složenija (a o tome će naknadno biti riječi u ovoj publikaciji).

Ipak, treba imati u vidu da se nakon održanog sastanaka s ključnim informatorima/cama mogu izvesti zaključci o nužnosti promjene porodičnih zakona, ali i o nužnosti uspostave alimentacionog fonda. U pogledu novih zakonskih rješenja, stručnjaci/kinje iz Službe za socijalni rad posebno naglašavaju potrebu uvođenja obaveznog porodičnog savjetovanja, te naglašavaju da je osnivanje alimentacionog fonda prioritetno. Također, ombudsmeni su u Specijalnom izvještaju o djeci u

konfliktnim razvodima iz 2013. godine, između ostalog, dali preporuku vladama Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko Distrikta da „posebnu pažnju posvete kategoriji tzv. samohranih roditelja (jednoroditeljskim porodicama) kako bi oni uživali posebnu pravnu zaštitu i svaku drugu vrstu zaštite koja je potrebna, u skladu sa najboljim interesom djece“, te da u „istu navedenu svrhu (pružanje pomoći samohranim roditeljima, odnosno djeci) pristupe ozbiljnim analizama i realnim procjenama sa ciljem osnivanja i rada alimentacionih fondova“ (Institucija ombudsmena BiH, 2013, str. 46).

S obzirom na to da se u Konvenciji o pravima djeteta, navodi da će države stranke „poduzeti potrebne mjere kako bi osigurale da dijete dobije sredstva za uzdržavanje od roditelja ili drugih osoba koje su za njega materijalno odgovorne, kako unutar države stranke tako i iz inozemstva“ (član 27., stav 4.), alimentacioni fondovi se mogu tumačiti kao jedna od ovih mjer. Konkretna osnova za pokretanje alimentacionog fonda u FBiH nalazi se u Porodičnom zakonu FBiH koji predviđa da kada „sud utvrdi da roditelji i druge osobe koje su obavezne davati izdržavanje nisu u mogućnosti podmirivati potrebe izdržavanja djeteta, obavijestit će o tome organ starateljstva koji je dužan osigurati sredstva za izdržavanje djeteta iz budžetskih sredstava Federacije“ (član 237.).

Vlada FBiH zadužila je u februaru 2014. godine „Federalno ministarstvo pravde da, kao predlagač i obrađivač Porodičnog zakona FBiH, dopuni njegov član 237. s ciljem jasnijeg određivanja nadležnosti, te da pristupi izradi podzakonskog akta koji će detaljnije urediti pitanje načina osiguravanja sredstava iz Budžeta FBiH namijenjenih izdržavanju djeteta“, dok je Federalno ministarstvo finansija zaduženo da „u saradnji s Federalnim ministarstvom pravde i Federalnim ministarstvom rada i socijalne politike, razmotri mogućnosti za formiranje alimentacionog fonda i Vladi dostavi prijedlog za rješenje ovoga problema“ (Vlada FBiH, 2014). Federalno ministarstvo pravde je utvrdilo da je zakonska odredba – član 237. Porodičnog zakona FBiH – „jasna i da nema nikakvih dilema u pogledu propisane nadležnosti u osiguranju sredstava iz citirane odredbe“ (Institucija ombudsmena BiH, 2018b). U tom kontekstu, Federalno ministarstvo informiralo je ombudsmene o sljedećem:

„Smatramo da ima prostora na donošenju podzakonskog akta u formi uredbe koju bi na prijedlog Federalnog ministarstva rada i socijalne politike donijela Vlada Federacije. To iz razloga što citirana zakonska odredba po prirodi stvari uređuje pitanja socijalnog karaktera. Navedenom uredbom bi se na temelju informacija pribavljenih od strane nadležnih organa socijalnog staranja trebalo propisati način obezbjeđenja, jasnu dinamiku isplate i kontrole navedenih novčanih sredstava, što opet nije u nadležnosti Federalnog ministarstva pravde.

Dakle, suština predmetnog problema ne odnosi se na nedorečenost člana 237. Porodičnog zakona Federacije BiH, nego na činjenicu da nadležno ministarstvo koje se bavi pitanjima socijalne politike treba na osnovu ulaznih podataka koje će pribaviti analizom prisjelih zahtjeva centrima za socijalni rad u proteklom periodu i u saradnji sa Federalnim ministarstvom finansija, pristupiti adekvatnom rješavanju problema po pitanju formiranja alimentacionog fonda.“ (Federalno ministarstvo pravde, akt broj 02-49-4607/17 od 17.11.2017. godine, citirano prema: Institucija ombudsmena BiH, 2018b),

S druge strane, Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, prema informacijama koje su dostavili Instituciji ombudsmena u martu 2013., dostavilo je Vladi Federacije Bosne i Hercegovine, između ostalog, informaciju o „potrebi osiguravanja sredstava za izdržavanje djeteta iz budžetskih sredstava Federacije Bosne i Hercegovine, s prijedlogom da se Federalno ministarstvo pravde, kao predlagač i obrađivač Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, te kao tijelo nadležno za izvršenje sudskih presuda, zaduži za donošenje podzakonskog akta kojim bi se na precizniji način uredio način osiguranja predmetnih sredstava, jasna dinamika isplate i kontrole, kao i druga pitanja koja bi iz toga mogla proisteći“ (Institucija ombudsmena BiH, 2018b).

Treba napomenuti da su ombudsmeni tokom 2017. godine primili inicijativu Parlamenta FBiH da urade specijalni izvještaj o stanju jednoroditeljskih porodica s posebnim fokusom na neizvršavanje sudskih presuda za izdržavanje djece što je trebalo imati i praktične implikacije na osnivanje alimentacionog fonda na nivou BiH ili u njenih entiteta (Institucija ombudsmena BiH, 2018a, str. 81-82). Neosporno je da „postoji obaveza, ali i spremnost nadležnih organa izvršne

vlasti u Federaciji Bosne i Hercegovine“ da „poduzmu konkretne mjere, koje će u konačnosti rezultirati uspostavljanjem alimentacionog fonda“ u Federaciji BiH (Institucija ombudsmena BiH, 2018b). Također i ombudsmeni kontinuirano ukazuju da je potrebno posvetiti posebnu pažnju kategoriji alimentacionih fondova i intenzivnije raditi na uspostavljanju alimentacionih fondova. Prema informacija koje iznosi Delila Hasanbegović (2019.), može se indirektno zaključiti da u odnosu na uspostavljanje alimentacionog fonda u Federaciji BiH i dalje postoji nedoumice o samom tumačenja član 237. Porodičnog zakona Federacije BiH (odnosno pitanju da li ovaj član regulira situaciju objektivne nemogućnosti podmirivanja potrebe izdržavanja djeteta ili situacije izbjegavanja plaćanja izdržavanja), kao i nejasnoće u pogledu procjene potrebnih finansijskih sredstava radi uspostavljanja ovog fonda. U pogledu prve nedoumice važno je naglasiti da i država i u jednom i u drugom slučaju mora otkloniti prepreke i preuzeti odgovarajuće mjere da dijete dobije (i) predviđeno finansijsko izdržavanje od osoba koje su za njega odgovorne.

Također, neplaćanje alimentacije, „odnosno neispunjavanja obaveze izdržavanja djeteta od strane roditelja kojem nakon razvoda braka nije dodijeljeno starateljstvo nad djetetom“ predstavlja, kako uočava Delila Hasanbegović (2019a), „veoma ozbiljan oblik roditeljskog zanemarivanja“.

„U takvoj situaciji djeca odnosno samohrani/samostalni roditelj ostaju nezaštićeni, a njihova prava neostvarena. Radi se o kršenju prava djeteta na adekvatan životni standard, jednake mogućnosti, kao i drugih prava djeteta, jer roditelj neizvršavanjem zakonske obaveze, na posredan ili neposredan način, utiče na ostvarivanje brojnih prava djeteta. Također, takva situacija izaziva pojačan roditeljski stres i nesigurnost u smislu brige za materijalni opstanak i borbe za adekvatno zbrinjavanje potreba djeteta“ (Hasanbegović, 2019a).

Krivični zakon je prepoznao neplaćanje alimentacije, odnosno izbjegavanje izdržavanja, kao krivično djelo za koje predviđena i kazna zatvora do tri godine (član 223., Krivični zakon FBiH) koju sudovi u pravilu ne izriču⁷. Na ove probleme je skrenuta pažnja u brojnim izvještajima i istraživanjima (Inicijativa za monitoring evropskih integracija, 2018, str. 31; Halilović i dr., 2017,

⁷ U publikaciji *Rodne predrasude u primjeni prava* navodi se da istraživanja u BiH „pokazuju da je neplaćanje izdržavanja za djecu rašireno“. S druge strane, u istoj publikaciji se navodi da neformalni podaci pokazuju da do sada nikao nije osuđen na zatvorsku kaznu zbog izbjegavanja plaćanja izdržavanja za djecu (Halilović i dr., 2017, str. 126).

str. 128, Institucija ombudsmena BiH, 2013, str. 27).

Nadalje, nalazi razgovora s ključnim informatorima/cama tokom ovog istraživanja pokazuju, a razgovori s fokus grupama potvrđuju, da sudski postupci traju dosta dugo, ali i da se roditelji/ke često ne odlučuju na ovakve postupke. Također, korištenjem ove dvije istraživačke tehnike, došlo se do zaključka da su razlozi neplaćanja alimentacije različiti. Potvrđeno je da često roditelji koji izbjegavaju zakonsku obavezu koriste (odnosno zloupotrebljavaju) težinu dokazivanja (posebno u slučajevima „rada na crno“ i u situacijama kada je imovina na imenu druge osobe, a ne osobe koja izbjegava plaćanje alimentacije) i sporost pravosuđa. Međutim, nekada su, prema nalazima ovog istraživanja, razlozi u lošoj ekonomskoj situaciji, a ne u izbjegavanju obaveza.

Ipak, kao rezultat sastanaka s ključnim informatorima/cama i fokus grupama, došlo se i do različitih uvida. Nalazi do kojih se došlo korištenjem prve tehnike upućuju da roditelji/ke trebaju poduzeti određene korake kako bi ostvarili/e svoja prava, odnosno prava djeteta na alimentaciju. Nalazi dalje upućuju da - s obzirom na resurse centara za socijalni rad i aktivnosti nevladinih organizacija - roditelji lako mogu doći do svih potrebnih informacija o daljem postupanju. S druge strane, nalazi fokus grupe pokazuju da ove informacije uopće nisu dostupne, da su roditelji/ke prepušteni/e same sebi, te da informacije prikupljaju neformalnim putevima i uglavnom kroz neformalne (najčešće slučajne) susrete s drugim roditeljima/kama.

Treba imati u vidu i da se oblast porodičnog života uređuje i kroz druge zakone koji reguliraju specifične oblasti, kao što su na prvenstveno oblast radnog i socijalnog prava⁸. Imajući u vidu različite socioekonomiske uslove života, „treba imati u vidu da su roditelji iz jednoroditeljskih obitelji zbog uslova života i rada te samostalne skrbi o djeci najčešće siromašniji u usporedbi s roditeljima iz dvoroditeljskih obitelji te im je stoga i podrška zajednice potrebnija“ (Basanić Čuš

⁸ U Kantonu Sarajevo pripremljen je i Nacrt Zakona o neprofitnom socijalnom stanovanju Kantona Sarajevo, koji se još uvijek, prema dostupnim informacijama (na web stranici Skupštine Kantona Sarajevo: <http://skupstina.ks.gov.ba/zakon-o-socijalnom-neprofitnom-stanovanju-u-kantonu-sarajevu>), nije našao na dnevnom redu. Sigurno da bi se donošenje ovakvog zakona pozitivno reflektiralo na živote pojedinaca/ki i porodica koje nisu samostalno u mogućnosti da riješe ova pitanja. Kako se navodi u Nacrtu ovog zakona, njime se „uređuje primjena principa neprofitnog socijalnog stanovanja u korištenju stambenih jedinica obezbjeđenih za potrebe socijalnog stambenog zbrinjavanja na području Kantona Sarajevo“ (član 1). Nacrt identificira korisnike/ce stambenog zbrinjavanja, te se među socijalno ugroženim i ranjivim kategorima stanovništva prepoznaju i samohrani roditelji/ke (član 7.).

i Šogorić, 2018, str. 172). Autori/ce također često uz jednoroditeljske porodice vezuju tendencije feminizacije siromaštva i infantilizacije siromaštva (Basanić Čuš i Šogorić, 2018, str. 172).

Veća vjerovatnoća da porodice samo s majkama/roditeljicama budu siromašne povezana je sa sljedećim razlozima: manji kapacitet sticanja prihoda samostalnih majki, nedovoljni benefiti koje osigurava država, kao i manjak podrške djetetu koje pruža „nerezidentni“ otac (Garfinkel i McLanahan, 1986). Porast jednoroditeljskih porodica globalni je trend, a socijalni režimi država blagostanja na različite načine odgovorile su na potrebe ove grupe, ovisno o tome kako su se one percipirale u pojedinim društvima.

Sumi Rabindrakumar i sur. (n.d.) u svom izvještaju, između ostalog, naglašavaju da su prijelazi iz statusa jednoroditeljskih porodica uobičajeni ponovnim stupanjem u brak ili otpočinjanjem (izvanbračne) kohabitacije. U društvima u kojima preovladava konzervativni sistem vrijednosti, kao što je bosanskohercegovačko, konvencionalna porodica (dvoje roditelja i njihova djeca) još uvijek je referentna tačka u odnosu na druge modele, što se manifestira i na jezičnom planu, osobito kad je riječ o jednoroditeljskim porodicama. U tom kontekstu važno je upozoriti na neprihvatljivost etiketiranja ovih porodica kao „nepotpunih“, „krnjih“, onih (češće) „bez oca“. Takve pežorativne konotacije nerijetko su u funkciji stigmatiziranja njenih članova, pri čemu su posebno izložena djeca (usp. Giraldes et al., 1998).

Na temelju fokus grupe koje su obuhvatile raznovrsna i specifična iskustva, teško je dati jedan generalni zaključak o socio-ekonomskom položaju jednoroditeljskih porodica. Iako će se o ovim problemima naknadno govoriti, ovdje je bitno napomenuti da se više od polovine učesnika/ca nalazi u stanju socijalne potrebe i ne ostvaruju primjeren životni standard. Mnogi/e od njih su u određenim situacijama bili/e korisnici/e jednokratnih novčanih pomoći.

Prema informacijama koje se navode na web stranici Općine Centar, iz njenog je budžeta „u 2018. godini za tu namjenu izdvojeno je 102.800 konvertibilnih maraka“, odnosno ovu vrstu pomoći dobilo je „417 porodica u stanju socijalne potrebe“ (Općina Centar, 2019b). Prema informacijama do kojih se došlo putem desk istraživanja i kroz razgovore sa ključnim informatorima/cama, osobe

u stanju socijalne pomoći, osim jednokratnih, mogu u specifičnim situacijama ostvariti i stalnu novčanu pomoć, s tim da se u takvoj situaciji osobe smatraju radno nesposobnim. Kroz istraživanje se doista došlo do uvida da, na nivou općine, porodice koje se nalaze u stanju socijalne potrebe mogu dobiti određene vidove pomoći. Na temelju provedenog istraživanja može se zaključiti da na nivou općine, a posebno Službe za socijalni rad, pojam jednoroditeljske porodice se tumači dosta šire, a okolnosti u kojima se nalazi konkretna porodica pojedinačno se procjenjuju kod ostvarivanja određenih prava što se može ocijeniti kao dobra praksa. Osnova za samu praksu je postavljena i u *Pravilniku o raspodjeli novčanih sredstava za dodjelu jednokrakratne novčane pomoći licima u stanju socijalne pomoći* (Općina Centar, 2017, 2019a), odnosno njegovom članu 6. koji dopušta da se u ostvarenju prava uzme u obzir cijela socijalna anamneza. Međutim, socijalna pomoć „predstavlja ‘mrežu ispod mreža socijalnog osiguranja’ i glavni joj je cilj zaštiti stanovništvo od apsolutnog siromaštva“ (Pujiz i dr., 2008, citirano prema: Banjedvorec, 2014.). Stoga, sve navedeno predstavlja privremena i kratkotrajna rješenja koja su, istina u određenim životnim situacijama, kako pokazuju nalazi fokus grupa, značajna za pojedince/ke i njihove porodice. Generalno bi bilo bolje djelovati preventivno i prepoznati jednoroditeljske porodice kao posebno osjetljivu kategoriju u svim programima i politikama kako ove porodice uopće ne bi dospjele u „mreže ispod mreža socijalne sigurnosti“.

U Strategiji razvoja Općine Centar Sarajevo za period 2016. – 2022. uočava se da „socijalna isključenost predstavlja izuzetan problem, jer u pozadini ovoga leže nejednakosti u dohotku, obrazovanju i zdravstvu“. Međutim, u nastavku teksta, jednoroditeljske porodice eksplicitno se ne prepoznaju kao posebno osjetljiva vulnerable kategorija, niti kao socio-ekonomski osjetljive. Čak u širem kontekstu i onda kada ih se indirektno prepoznaje kao posebno osjetljivu kategoriju, prepoznaje ih se kao porodicu u stanju socijalne potrebe. U lokalnim zajednicama, općine u saradnji s nevladinim organizacijama trebaju preventivno djelovati i raditi na poboljšanju uslova života za samostalne roditelje/ke. Rješenje nije u jednokratnoj novčanoj pomoći koja je za osobe/porodice u stanju socijalne pomoći u određenim prilikama dragocjena, ali činjenica da se osoba/porodica našla u stanju socijalne pomoći, otvara pitanja mogućnosti preventivnog djelovanja. Također je jasno

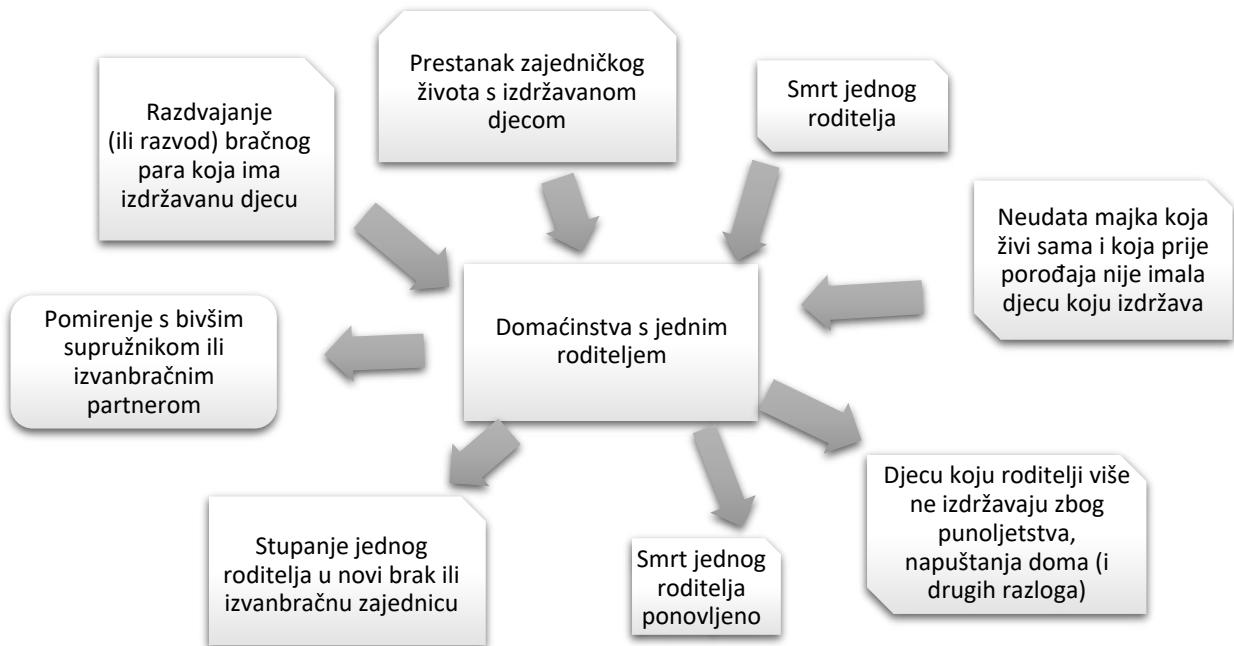
da su pitanja koja se tiču jednoroditeljskih porodica prvenstveno determinirana zakonima koji uređuju oblast porodičnog života. Svakako da se ovdje imaju u vidu prije svega porodični zakoni, ali u obzir treba uzeti i druge zakone koji uređuju specifične oblasti, kao što su prvenstveno oblast socijalnog i radnog prava. Međutim, i u ovako nepovoljnim okolnostima, moguće je osmišljavati nove aktivnosti, a u postojećim voditi računa o specifičnim grupama.

Treba napomenuti da je jedna od komisija Općinskog vijeća i Komisija za zaštitu ljudskih prava i ravnopravnost spolova koja treba uzimati u obzir koncept *gender mainstreaming-a*, odnosno potrebno je da procjenjuje sve inicijative i prijedloge Općinskog vijeća kroz rodno odgovornu/senzitivnu perspektivu. Pitanje jednoroditeljskih porodica nije isključivo, ali jeste velikim dijelom i „žensko“ pitanje i pitanje složenog rada na ostvarenju rodne ravnopravnosti, uključujući i rad na nivou lokalnih zajednica. Stoga, iako se čini da se na nivou lokalnih zajednica ne može direktno učiniti puno toga na poboljšanju položaja jednoroditeljskih porodica, sigurno je da će onda kada se intenzivira rad na ostvarenju rodne ravnopravnosti, to uticati i na njihov položaj.

2.3. Demografski pokazatelji: jednoroditeljske porodice i savremeni trendovi

Jednoroditeljske porodice nije jednostavno definirati zbog različitih uzroka njihovog nastanka pa otuda i varijeteti tipova koji postoje. Sve učestalija pojave domaćinstava s jednim roditeljem od 90-ih godina pa naovamo društveni je fenomen koji bi trebao privući naučno-istraživačku pažnju. Uzroci koji dovode do nastanka jednoroditeljskih porodica/domaćinstava predstavljeni su u sljedećoj shemi.

Slika br. 1. Putevi stupanja u domaćinstvo s jednim roditeljem ili izlaska iz njega

Izvor: G. Crow and M. Hardey, "Diversity and ambiguity among lone-parent households in modern Britain", in: C. Marsh and S. Arber (eds.), *Families and Households*, Macmillan, 1992.

Prema: Gidens. E. (2006) *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.

Uz navedne razloge, samohrano majčinstvo može biti rezultat i medicinski potpomognute⁹ (umjetne) oplodnje ili primjene neke od metoda izvantelesne oplodnje, kao što je IFV (*in vitro fertilization*). Iako je izvanbračno rađanje možda jedan od najčešćih uzroka nastanka jednoroditeljske porodice,

⁹ Ovo pitanje bi svakako moglo biti posebna tema rasprave s obzirom na to da ženske organizacije kontinuirano upozoravaju na neriješena, a često i diskriminatorska zakonodavna rješenja o medicinski potpomognutoj oplodnji. Tako se u Zalagačkim platformama žena u BiH iz novembra 2016. godine navodi da za državu „koja toliko polaže na povećanje nataliteta, BiH nije pokazala pretjeran angažman u području rješavanja medicinski potpomognute oplodnje za parove koji pate od steriliteta, dok ne treba ni spominjati da ova mogućnost nije rezervisana za žene bez partnera, žene s invaliditetom, kao i za LBT* žene, a čini se da će biti ograničena i za žene starije od 35 godina“ (Durkalić, M. 2016., str. 17). U Zalagačkoj platformi iz istog perioda koja je fokusirana na pitanja prava na roditeljstvo pokazuje se da su ova prava generalno ograničena, ali i takva ograničena prava „mogu uživati samo muškarci i žene koji/e su u braku te su ostale osobe koje bi željele ostvariti pravo na roditeljstvo uz pomoć medicinski potpomognute oplodnje u startu onemogućene u toj želji (LBT* žene, žene s invaliditetom, žene koje nisu u braku itd.)“ (Šatović, 2016, str. 31.). Na sve ove raznovrsne probleme, skrenuta je pažnja i u nedavno objavljenom Narandžastom izvještaju (Hasanbegović, Dizdar, Agić, 2019b, str. 13, 50-63). Upravo iz tih razloga treba napomenuti da je značajno to što jedinice lokalne samouprave često izdvajaju sredstva za vantjelesnu oplodnju, a sa ovom praksom treba nastaviti i dalje. Općina Centar je jedna od općina koja je izdvojila ova sredstva (Općina Centar, 2019c).

isto tako nije rijetka pojava da parovi stupe u brak pošto dobiju dijete pa podaci vitalne statistike u tom smislu mogu poslužiti samo kao početni indikator.

U najkraćem, samohrano roditeljstvo može biti posljedica različitih događaja, kao što su:

1. razvod
2. rastava
3. izvanbračno rođenje
4. smrt supružnika (Haralambos i Holborn, 2008).

Visoka smrtnost stanovništva u ratu (1992.-1995.), osim razvoda, posebno je doprinijela enormnom povećanju broja jednoroditeljskih porodica (uglavnom se radi o majkama) u bh. društvu. U Izještaju o humanom razvoju Bosne i Hercegovine navodi se podatak da je na području Federacije Bosne i Hercegovine u 2000. godini bilo 26.122 djece bez jednog roditelja. U čak 22.774 slučajeva to je bio otac (UNDP, 2002).

Prema podacima Ankete o budžetskoj potrošnji domaćinstva BiH iz 2015. godine, samohrani/e roditelji/ke predstavljaju nešto više od 11% svih domaćinstava u Bosni i Hercegovini, što je zbir dva tipa domaćinstva – samohrani/e roditelju/ke i samohrani/e roditelji/ke koji stanuju s drugim srodnicima (BHAS, 2018). U skladu s očekivanjem, izražen je enorman spolni disparitet, jer je u više od 85% takvih domaćinstava nositeljica žena (BHAS, 2018).¹⁰

10 Odnos koji postoji između razvijenosti kantona, stope divorcijaliteta i perspektive djece iz takvih nepotpunih porodica, Brozek (2009: 5) obrazlaže ovako: “(...) Posavska županija ima indeks razvijenosti BDP po stanovniku u odnosu na Federaciju Bosne i Hercegovine od 63,3 a indeks razvoda brakova 200,0, dok primjera radi jedna od najrazvijenijih županija/kantona Zapadnohercegovačka u razvijenosti prema Federaciji Bosne i Hercegovine ima indeks 156,8 u razvodu brakova u istim relacijama, prema teritoriju, ima 53,0 indeks. Zašto je ovdje interesantna ova ilustracija? Iza ove situacije nastaju samohrani roditelji (pretežno majke) i za veliki broj djece neizvjesna budućnost pravog socijalnog uključenja. Od 933 razvedena braka ili 7,2 posto sklopljenih brakova u Federaciji Bosne i Hercegovine 2006. godine ostalo je 365 djece sa neizvjesnom budućnošću.“

Tabela br. 1. Samohrani/e roditelji/ke s djecom po geografskom području, 2015.

(apsolutne vrijednosti i struktura u postocima)

Geografsko područje	Samohrani/e roditelji/ke		
	Muškarci	Žene	Ukupno
Bosna i Hercegovina	14,4	85,6	78.619
Federacija BiH	(12,8)	87,2	53.079
Republika Srpska	(18,1)	81,9	24.202

Izvor: Agencija za statistiku BiH, 2018.

Unatoč činjenici da Bosna i Hercegovini pripada klasteru južnoevropskih zemalja koji se, između ostalog, odlikuje niskom stopom izvanbračnog rađanja i jakim porodičnim vezama, rezultati Popisa stanovništva provedenog 2013. godine pokazali su postojanje pluraliteta porodičnih tipova. Isti izvor nudi i podatke o broju samohranih roditelja/ki po kantonima i općinama.

Tako u Kantonu Sarajevu, kao najurbanijem području države, udio samohranih roditelja/ki (i majki i očeva) u ukupnom broju porodica iznosi nešto više od četvrtine. Ako se fokusiramo samo na majke s djecom, ovaj tip porodične zajednice predstavlja više od petine porodica s djecom. Na području općine Centar jednoroditeljske porodice imaju i viši udio u odnosu na kantonalni nivo; samohrane majke čine više od četvrtine porodica s djecom. Očekivano, majke s djecom više od pet puta su brojnije od samostalnih očeva. Tri četvrtine samostalnih roditeljki ima samo jedno dijete, što se podudara s činjenicom da Bosna i Hercegovina već godinama bilježi izrazito nisku stopu fertiliteta. Ipak, ne treba isključiti mogućnost ponovljenog roditeljstva među nekim ženama iz ove kategorije prije okončanja njihove reproduktivne dobi.

Apsolutni iznosi predstavljeni su u tabeli koja slijedi.

Tabela. Porodice s djecom prema tipu porodice, broju i dobi djece na području općine Centar
 (stanje prema Popisu iz 2013.)

Tip porodice	Broj djece					
		Ukupno	1 dijete	2	3	4
Broj porodica	11,676	6,480	4,409	666	87	34
Broj djece - ukupno	17,839	6,480	8,818	1,998	348	195
0-5	3,047	1,186	1,462	316	44	39
6-9	1,847	377	1,094	298	50	28
10-14	2,311	491	1,324	384	72	40
15-17	1,785	416	1,041	257	48	23
18-24	3,463	1,026	1,849	458	84	46
25 i više	5,386	2,984	2,048	285	50	19
Bračni par s djecom	7,985	3,748	3,582	558	68	29
Broj djece - ukupno	13,025	3,748	7,164	1,674	272	167
0-5	2,683	970	1,362	277	36	38
6-9	1,565	247	987	268	38	25
10-14	1,923	334	1,155	344	56	34
15-17	1,424	285	868	215	40	16
18-24	2,518	572	1,473	369	65	39
25 i više	2,912	1,340	1,319	201	37	15
Vanbračni par s djecom	132	70	39	15	7	1
Broj djece - ukupno	227	70	78	45	28	6
0-5	58	21	16	15	6	-
6-9	36	9	12	5	8	2
10-14	32	5	15	4	6	2
15-17	33	9	14	5	4	1
18-24	39	12	14	8	4	1
25 i više	29	14	7	8	-	-

Majka s djecom	2,967	2,210	665	79	9	4
Broj djece - ukupno	3,835	2,210	1,330	237	36	22
0-5	253	167	63	21	1	1
6-9	206	108	75	18	4	1
10-14	308	130	135	30	9	4
15-17	271	97	132	32	4	6
18-24	759	362	311	70	10	6
25 i više	2,038	1,346	614	66	8	4
Otac sa djecom	592	452	123	14	3	-
Broj djece - ukupno	752	452	246	42	12	-
0-5	53	28	21	3	1	-
6-9	40	13	20	7	-	-
10-14	48	22	19	6	1	-
15-17	57	25	27	5	-	-
18-24	147	80	51	11	5	-
25 i više	407	284	108	10	5	-

Izvor: *Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2017.*

Bez obzira na to što raspolaćemo podacima o broju ili procentu jednoroditeljskih porodica, razlozi njihovog nastanka ostaju nepoznana, pa je onemogućena šira elaboracija koja bi rasvijetlila postojanje stonovitih tendencija.

3. IDENTIFICIRANI (PRIMARNI) PROBLEMI

3.1. Socio-ekonomiske prilike jednoroditeljskih porodica

Dinamika rasta jednoroditeljskih porodica uticala je i na istraživačku percepciju koja se, također, vremenom mijenjala. Demokratizacija porodice doprinijela je liberalizaciji odnosa u njoj, ali i potpunoj preobrazbi same strukture porodice, funkcija, odnosa, uloga i obrazaca ponašanja. Ovakva dinamika porasta jednoroditeljskih porodica, dakako, ima složene implikacije i na sve društvene segmente: demografiju, zapošljavanje, obrazovanje, socijalnu zaštitu i zakonodavstvo. Porast jednoroditeljskih porodica uticaće kako na mikro svijet svakog pojedinca/ke i njegove porodice, tako i na makro razinu društva.

Reakcija društvene zajednice do sada je kasnila kada je riječ o pomoći porodici općenito. Porodica danas jednostavno nema resurse da se nosi s brojnim problemima s kojima se svakodnevno suočava. Roditelji su općenito opterećeni problemima egzistencije, pitanjima roditeljstva, a nerijetko i nasilja i zlostavljanja u porodici. Opća društvena nervozna i povećana agresivnost doprinose tome da porodica sve više postaje ambijent u kojem vlada neprijateljstvo. Toplinu i osjećaj zajedništva i međusobne solidarnosti zamijenili su animoziteti, mržnja i agresivnost.

Odgođena reakcija društva povezana je kako sa limitiranim resursima u budžetima kantona, kadrovskim deficitima, tako i općim odsustvom empatije za čovjeka i njegove potrebe. Kompleksnost sistema dodatno usložnjava i usporava ionako tromi sistem u kojem pojedinac/ka teško ostvaruje svoja prava. Izostajanje materijalne pomoći pojedincu/ki i porodici u stanju socijalne potrebe, po sistemu spojenih posuda, dovodi u pitanje ostvarivanje svih drugih potreba/prava. Nematerijalna podrška porodici ništa manje nije važna od drugih oblika pomoći. Pravni okvir daje mogućnost porodicama u stanju naglašene potrebe da ostvare određena socijalna prava. Ovdje se otvara pitanje kako i na koji način legislativni okvir definira porodicu, koje su postojeće

usluge u zajednici kada je riječ o porodici općenito, pa tako i jednoroditeljskim porodicama, ali i u kojem smjeru treba ići u razvoju nove usluge. Podrška jednoroditeljskim porodicama je neophodna, stoga u ovoj analizi donosimo saznanja kakvo je stanje ovih porodica, ali i koje prijedloge one same daju u cilju unaprjeđenja njihovog položaja i kvalitete života.

Brojna dosadašnja istraživanja nalaze povezanost strukture porodice i njenog materijalnog statusa. Samohrani/e roditelji/ke u daleko su nepovoljnijem položaju u odnosu na potpune porodice u pogledu ekonomskog statusa, zdravlja, stanovanja, a samohrane majke koje se nisu udavale u znatno su nepovoljnijem položaju od ostalih samohranih roditelja/ki (Bianchi, 2008). Međutim, savremeni trendovi u medicini, ali i promjena u kulturološkoj percepciji omogućuju i vanbračno rađanje koje je sve više rezervirano za ekonomski samostalne žene, koje se nakon ostvarene karijere odlučuju ostvariti i kao majke. Početna prepostavka je da ovakve porodice neće trebati društvenu intervenciju jer su potpuno finansijski neovisne i samostalne. Međutim, život čovjeka nije prava linija i potpuno je nepredvidiv, posebno kad je riječ o društвima u tranziciji i neokapitalističkim društвima u kojima svjedočimo opću socijalnu nesigurnost.

Naučna istraživanja sve više potvrđuju jedan začarani krug siromaštva koji je sve više rezerviran za žene, što se često veže za niže obrazovanje, nesigurnost radnih mesta i nižerangirane i manje plaćene poslove. Feminizacija siromaštva globalni je problem, ali ipak možemo primjetiti da su zemlje u razvoju u većem riziku. Stubbs i Zrinščak (2014) upozoravaju da su „samohrani roditelji izloženi posebno visokom riziku od siromaštva i socijalne isključenosti, ali da je socijalna politika premalo usmjerena na tu skupinu“ (Ajudković:279). Prema analizi dostupnih statistika o siromaštву može se uočiti da su jednoroditeljske porodice izloženije dvostruko većem riziku od potpunih. Od ukupno 28 evropskih država, 34% samohranih roditelja/ki živi u riziku od siromaštva, a zbog smanjenih mogućnosti obrazovanja prijeti im mogućnost međugeneracijskog prenosa siromaštva. Prema saznanjima koja dobijamo u ovom istraživanju u jednom dijelu porodica, posebno onih nižeg obrazovanja, ova povezanost nalazi uporište.

U ovom istraživanju pored socio-ekonomskog položaja bit će zahvaćeni i drugi srodni problemi,

poput obrazovanja, zaposlenja, stambenih i zdravstvenih prilika, socijalne zaštite, alimentacije, slobodnog vremena, najboljeg interesa djeteta i izazova roditeljstva.

3.2. Obrazovanje

Djeca koja odrastaju u siromaštvu, pored razvojnih poteskoća, izložena su i drugim rizicima, od kojih se izdvaja i ranije napuštanje obrazovanja ili postizanje slabije razine obrazovanja (Baturina, Berc i Majdak, 2014, prema Ajduković 2017). Ulaganje u djecu, njihovo obrazovanje i lični razvoj, predstavlja dugoročni socijalni kapital „s jasnim povratom u vidu akademskog postignuća i kasnijeg boljeg položaja na tržištu rada“ (Ajduković, 2017:279). U ovom istraživanju pored nivoa obrazovanja, ispitivali smo i stavove roditelja/ki o obrazovanju djece. Naime, jednoroditeljske porodice kao heterogena grupa razlikuju se kako po obrazovanju, tako i po ekonomskom i socijalnom statusu i drugim bitnim pitanjima. Dvanaest (12) ispitanika/ca koji su sudjelovali u fokus grupama heterogena su grupa i teško je naći njihov zajednički sadržalac. Naime, radi se o osobama koje su različite obrazovne i starosne strukture, različitog radnog statusa, različitih socio-ekonomskih prilika i zdravstvenog stanja. U istraživanju su učestvovali uglavnom nezaposlene osobe, lošijeg ekonomskog statusa, što je često povezano s nižim nivoom obrazovanja.

Važno je istaći da je većina ispitanika/ca u ovom istraživanju korisnik/ca usluga Službe socijalne zaštite Općine Centar, odnosno njihova su djeca korisnici dječjeg dodatka i/ili nekih novčanih pomoći. Zbog toga je više nego očigledna uzročno-posljedično veza između socio-ekonomskog statusa ovih porodica i drugih važnih pitanja. Većina ovih porodica istovremeno koristi i usluge Centra za socijalni rad Općine Centar. Treba napomenuti da su u fokus grupama učestvovali i samohrani roditelji/ke koji nisu korisnici/e navedenih usluga, međutim, njihov je broj u ovom istraživanju veoma mali. Na ovaj način se ipak dobila šira slika o jednoroditeljskim porodicama. Ove jednoroditeljske porodice nemaju materijalne i stambene probleme, ali imaju neke druge,

poput utvrđivanja očinstva, kontaktiranja drugog roditelja, kontaktiranja srodnika, dobijanja ličnih dokumenata i neplaćanja alimentacije. One ne trebaju materijalnu pomoć, ali trebaju emocionalnu, psihološku i pravnu pomoć i podršku.

Izražen je problem nekih samohranih roditelja/ki u potraživanju alimentacije, posebno u slučajevima kada roditelj/ka kojem nije povjereni dijete živi u drugoj državi. Za roditelja/ku kojem je povjereni dijete na staranje tek tada nastaje problem. U ovim slučajevima je čak i utvrđivanje očinstva veoma kompleksno, pa majke nerijetko odustaju od samog postupka, što se kasnije odražava na cijeli skup prava djeteta.

Obrazovni nivo jednoroditeljskih porodica je veoma heterogen i u grupi ispitanika/ca koji su sudjelovali u ovom istraživanju nalaze se osobe koje su bez obrazovanja, kao i visokoobrazovane osobe. Od ukupno dvanaest (12) ispitanika/ca dvije osobe su bez obrazovanja, odnosno nemaju završenu osnovnu školu. Većina ima završenu srednju školu, dok nekoliko njih ima visoku stručnu spremu. U najvećem riziku od siromaštva i socijalne isključenosti su osobe bez obrazovanja i koje žive u izrazitom siromaštvu, bez zdravstvenog osiguranja, u teškim stambenim uslovima i s većim brojem djece. Posebno osjetljiva kategorija su žene Romkinje koje nemaju formalno obrazovanje, pa samim tim nisu kompetitivne na tržištu rada i u riziku su od absolutnog siromaštva i dugotrajne socijalne isključenosti. U ovom istraživanju je učestvovala jedna samohrana majka romske nacionalnosti, majka malodobnog djeteta, bez obrazovanja, nezaposlena i osim dječijeg dodatka nema drugih primanja. Živi s roditeljima koji je izdržavaju, u veoma neuslovnim prostorijama i teškim socijalnim prilikama. Jedini izvor primanja ovog šestočlanog domaćinstva je očeva penzija najnižeg iznosa.

U ovako nesigurnom ambijentu, na vrlo turbulentnom i neizvjesnom tržištu rada, obrazovanje nije uvijek i nužno uzročno-posljedično povezano sa socio-ekonomskim prilikama. Nekoliko žena koje su fakultetski obrazovane su trenutno nezaposlene, ili su pak u nekom periodu života bile bez zaposlenja. No, ipak, imaju veće šanse na tržištu rada i velike šanse da izadu iz siromaštva. Pomoć roditelja (nana i deda) ključna je u kriznim situacijama kada nisu imale ili nemaju zaposlenje.

Obrazovni nivo roditelja, kao i njihovi stavovi o obrazovanju općenito imaju značajan uticaj na uspjeh djece u školi, kao i budući izbor zanimanja. Visokoobrazovani roditelji, višeg ekonomskog i socijalnog statusa, pozitivni su faktori za bolji obrazovni uspjeh djece. Dosadašnja istraživanja uočavaju pozitivnu korelaciju između sociodemografskih karakteristika porodice, strukture porodice, razvoda, karakteristika majke, veličine porodice i karakteristika okruženja, visine prihoda, zanimanja i zaposlenosti roditelja, uslova stanovanja, roditeljskih stavova o obrazovanju i njihovih očekivanja, te kulturne i intelektualne aktivnosti roditelja (prema Šimić Šašić, et.al., 2010).

U našem istraživanju kada je riječ o samohranim roditeljima/kama, upravo zbog uticaja loših materijalnih prilika ovih porodica, većina ima namjeru da djeca što prije završe srednju školu i što ranije dođu do zaposlenja i počnu finansijski doprinositi domaćinstvu. Afiniteti samohranih roditelja/ki koji/e žive u krajnjem siromaštvu su da djeca završe neki od zanata i što prije se ekonomski osamostale. Na kraju možemo zaključiti da su samohrani/e roditelji/ke koji/e su bez obrazovanja u riziku od dugoročne socijalne isključenosti i trajnog siromaštva, dok oni koji imaju visoko obrazovanje mogu biti izloženi kratkotrajnjem siromaštvu jer im znanje i vještine koje posjeduju otvaraju šire mogućnosti uključivanja na tržište rada.

3.3. Zaposlenost

Nesredeno tržište rada u kojem je ženska radna snaga potcijenjena, potplaćena, nezaštićena, *izraubovana* ne predstavlja rizik samo za majku nego i za cijelokupnu porodicu. Prema istraživanju Bašić i Miković (2012) žene su manje plaćene za iste poslove, posebno kada je riječ o privatnom sektoru. Samohrani/e roditelji/ke u višestrukom su riziku, kako zbog nižih prihoda, tako i zbog harmoniziranja odnosa privatnih, odnosno porodičnih obaveza i sve zahtjevnijih poslodavaca. Prema rezultatima istraživanja KJU Porodično savjetovalište, samohrani/e roditelji/ke imaju ozbiljnih

problema u usklađivanju dvostrukе uloge posao-porodica. Četvrtina ispitanika/ca (27,5%) navodi da im porodični status predstavlja problem u obavljanju posla, 21% navodi problem prilikom zapošljavanja, dok 14% ističe nemogućnost napredovanja u karijeri (Zagorac, 2015).

Većina samohranih roditelja/ki u ovom istraživanju je nezaposleno. Roditelji/ke bez obrazovanja ili najnižeg obrazovanja nikada nisu bili zaposleni i većina radi na sivom tržištu. Nekoliko samohranih roditelja/ki se žalilo na nesigurnost zaposlenja, te iako su bili zaposleni u javnim firmama ostali su bez stalnog zaposlenja. Jedna samohrana majka je radila u javnoj firmi, međutim, iako sa završenim fakultetom, nakon što je zatrudnila ostala je bez posla.

Istovremeno, nemilosrdni uslovi tržišta rada nemaju senzibiliteta za samohrane roditelje/ke. Privatni sektor posebno je nemilosrdan za bolesne, iznemogle, one koji imaju bolesne članove/ice porodice, pa tako i roditelje/ke koji/e imaju malu djecu. Samohrani/e roditelji/ke ne nailaze na razumijevanje poslodavaca, a fleksibilnost radnog vremena u domenu je nerealnog. Kako su u društvu još uvijek prisutne predrasude prema jednoroditeljskim porodicama, o čemu svjedoče i naši/e ispitanici/e, to se odražava na sve segmente njihovog života.

Koliko su uslovi života i rada nemilosrdni svjedoči primjer samohrane majke koja je teško dobila posao.

Primjer 1:

Samohrana majka djeteta od četiri (4) godine teško je došla do posla za koji je dobijala minimalac. Iako visokoobrazovana nije se libila raditi bilo kakav posao kako bi prehranila sebe i dijete. S djetetom živi kod majke, koja je zbog bolesti u jednom periodu bila smještena u bolnicu, a dijete nije imala nikome ostaviti. Četverogodišnjak je ostajao sam kod kuće. U jednom periodu, kada je bio bolestan, s temperaturom i pljuskavicama, uspijevala je uzeti taksu, namazati tačkice od pljuskavica, dati mu sirup i ponovo se vratiti na posao. Jedina komunikacija s djetetom bila je putem mobitela koji je znao koristiti da odgovori majci

„OK“, dajući joj do znanja da je s njim sve u redu.

Neizvjesnost tržišta rada sudbina je svih neo-kapitalističkih zemalja, s tim da je kod nas fluktuacija radne snage slaba, a neizvjesnot rada i zaposlenja mač nad glavom svakog/e uposlenika/ce. Ovo je posebno rizično u manjim sredinama, kada ne postoji šansa za pronalazak zaposlenja, a fluktuacija radne snage je praktično nemoguća.

Raboteg-Šarić, Pećnik i Josipović (2003) ističu da samohrani/e roditelji/ke, pored finansijskih problema, navode umor, iscrpljenost i prezaposlenost. Oni prosto nemaju na koga prebaciti odgovornost, što je posebno otežavajuće kada nemaju bliže članove porodice na koje se mogu osloniti.

Prema podacima iz 2016. godine 28% stanovnika živi ispod apsolutne linije siromaštva (Papić, 2016). Nažalost, nisu siromašni samo oni koji su nezaposleni, već i ogromna većina zaposlenih živi na rubu egzistencije. Sve veći broj autora danas upozorava na fenomen „novog siromaštva“ koji pogarda zaposlene osobe koje svojim platama ne mogu obezbijediti osnovne egzistencijalne potrebe. Papić (2016) upozorava da oko četvrtine (24,4%) zaposlenih nije u stanju da obezbijedi normalan život, a minimalnu platu od 406 KM prima 26,3% zaposlenih. Uzmemo li za primjer četveročlanu porodicu u kojoj je jedna osoba zaposlena s prosječnom platom, u trenutku kada cijena sindikalne potrošačke korpe prelazi 2000,00 KM, sasvim je jasno da oni teško žive i sa dvije prosječne plate.

Socijalni radnici u centrima za socijalni rad svakodnevno svjedoče pričama građana/ki koji ne mogu zadovoljiti osnovne životne potrebe, dok je sistem pun kontradiktornosti i nelogičnosti. Za primjer ćemo uzeti samohranu majku s malim djetetom, koja radi u tercijarnom sektoru i ima platu od 700,00 KM, nema riješeno stambeno pitanje, a zbog vanbračne trudnoće podrška rodbine također izostaje. Ona se obraća centru za socijalni rad jer ne može brinuti o djetu, a kao osnovni razlog navodi teške ekonomski prilike. Njena plata je prosječna, ali kao podstanarka mora platiti kiriju, režije, čuvanje djeteta i ne ostaje joj ništa novca za hranu, odjeću i druge potrebe. Kolikogod neko sa strane osuđivao ovaku odluku majke, matematika je neumoljiva i zato ona treba pomoći

društva. Nije potrebno isticati kakve su posljedice razdvajanja majke i djeteta. Socijalna radnica pokušava da odgovori ovu samohranu majku da odustane od ovakve odluke. Istovremeno, svjesna je rigidnosti sistema na koji ne može uticati. Naime, ne postoji mogućnost da se ovoj majci pomogne finansijski i materijalno, kao i kroz niz drugih usluga.

Istraživanje provedeno u Hrvatskoj vezano za siromaštvo djece također ukazuje na neformalno pravilo da se sredstva štede, ali da je sve veći broj porodica u riziku od razdvajanja i smještanja u ustanove zbog siromaštva (Ajduković, 2017).

U susjednoj Hrvatskoj su samohrani/e roditelji/ke prepoznati i u Zakonu o radu (2014) koji nalaže da samohrani/a roditelj/ka (do šeste godine života djeteta) mogu uživati zaštitu od prekovremenog rada. Naime, u tom razdoblju moguće je raditi prekovremeno, ali uz pisani izjavu o dobrovoljnem pristanku na takav rad. Također, uz pisani dobrovoljni pristanak samohrani/a roditelj/ka može raditi u preraspodijeljenom radnom vremenu (na to se odnosi termin da u jednom razdoblju radi duže, a u drugom kraće).

3.4. Socijalna zaštita

Potrebe jednoroditeljskih porodica su različite i njih bi trebao pratiti učinkovit i raznovrstan sistem usluga. Usluge i pomoć porodicama s djecom, pa tako i jednoroditeljskim porodicama, trebalo bi kontinuirano razvijati. Raboteg-Šarić i Pećnik (2005) u istraživanju navode da podrška samohranim roditeljima/kama može biti finansijska, materijalna, emocionalna i moralna te praktična. Bosna i Hercegovina je jedna od rijetkih zemalja u kojoj nema porodične naknade za one porodice koje se nalazi u stanju socijalne potrebe. Potrebe samohranih roditelja/ki zavise od njihovog ekonomskog statusa, razvijenosti socijalnih mreža, uzrasta djece, specifičnih potreba roditelja/ki i/ili djece koje mogu biti povezane sa njihovim zdravstvenim stanjem (posebno neka teža oboljenja).

U Hrvatskoj zakon o socijalnoj zaštiti u legislativnom smislu jedini prepoznaće samohrane roditelje/ke kao kategoriju korisnika. To znači da su ove porodice prepoznate kao korisnice prava iz socijalne zaštite i kada se nalaze u stanju socijalne potrebe imaju odredena prava iz sistema socijalne zaštite.

„U Zakonu o socijalnoj skrbi (2013.), prema članku 4., stoji da je samohrani roditelj roditelj koji sam skrbi za svoje dijete i uzdržava ga, a jednoroditeljska obitelj je obitelj koju čine dijete, odnosno djeca i jedan roditelj. Također, prema članku 28., samohrani roditelj ima pravo na zajamčenu minimalnu naknadu, a ona je zapravo pravo na novčani iznos kojim se osigurava zadovoljavanje osnovnih životnih potreba samca ili kućanstva koji nemaju dovoljno sredstava za podmirenje osnovnih životnih potreba. Samohrani roditelji imaju pravo na pomoć za podmirenje troškova stanovanja, a ona se može dobiti za plaćanje najamnine, komunalne naknade, električne energije, plin, grijanje, voda, odvodnja te ostali troškovi stanovanja. Jednokratna naknada (članak 46.) priznaje se samcu ili kućanstvu koje zbog trenutačnih materijalnih teškoća nije u mogućnosti podmiriti osnovne životne potrebe nastale zbog rođenja ili školovanja djeteta, bolesti ili smrti člana obitelji, elementarne nepogode i slično.“ (Zimić, 2018:21)

Kod nas u zakonima o socijalnoj zaštiti ovakve porodice uglavnom nisu direktno prepoznate u kategoriji korisnika. Jedan od rijetkih izuzetaka je Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta koji prepoznaće samohrane roditelje/ke¹¹ kao kategoriju korisnika/ca koji imaju prava na usluge socijalnog i drugog stručnog rada, novčanu i drugu materijalnu pomoć (član 28.) i smještaj u ustanovu socijalne zaštite ukolika nemaju riješeno stambeno pitanje (član 53.). Drugi entitetski i kantonalni zakoni ne prepoznaaju ovu kategoriju korisnika/ca. Potrebno je naglasiti da su žene žrtve nasilja prepoznate u nekim kantonalnim zakonodavstvima kao posebna kategorija korisnika/ca, kao npr. u Kantonu Sarajevo i Tuzlanskom kantonu. Iskustva naših ispitanica su nažalost takva da je jedan broj njih izašao iz braka ili veze upravo zbog nasilja u porodici.

¹¹ Samohranim roditeljem smatra se roditelj koji nije u braku, ne živi u vanbračnoj zajednici s drugim roditeljem djeteta ili djece i sam brine za svoje dijete ili djecu (član 23.).

Pored toga što je samohrano roditeljstvo porodični/privatni problem, ovo je prvenstveno pitanje zaštite prava djeteta, ali i cjelokupnog društva. Princip zaštite prava djeteta prioritet je u svim modernim društvima, a u domaćem zakonodavstvu u oblasti socijalne zaštite istaknuta je inspiriranost *Konvencijom o pravima djeteta*. Iako sistem socijalne zaštite ne prepozna kategoriju samohranih roditelja/ki kao potencijalnih korisnika prava, neki/e samohrani/e roditelji/ke iz ovog istraživanja, koji/e se nalaze u stanju socijalne potrebe, koriste neka od prava iz socijalne zaštite kao što su npr. jednokratne i povremene socijalne pomoći ili subvencije. Ovo, dakako, govori u prilog činjenice da su stručnjaci u službama socijalne zaštite senzibilizirani za potrebe jednoroditeljskih porodica i odani profesionalnim vrijednostima. Istovremeno, i sami korisnici/e potvrđuju ostvarivanje nekih od prava iz sistema socijalne zaštite. Međutim, korisnici/e usluga sistema socijalne zaštite općenito su nazadovoljni malim naknadama.

3.5. Prava samohranih roditelja/ki koje mogu ostvariti u centru za socijalni rad

Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom (Sl. novine FBiH, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 45/16) među kategorijama korisnika ne prepoznae samohrane roditelje/ke kao posebnu kategoriju, jednakako kao ni kantonalni zakoni. Konvencija o pravima djeteta, kojom je inspiriran ovaj zakon, na prvo mjesto stavlja djecu kao korisnike socijalne zaštite. Odgovor sistema socijalne zaštite u ostvarivanje ovih prava prepoznae se u vidu prava na dječji dodatak, prava porodilja na novčane naknade, pomoći u prehrani i opremanju novorođenčeta. Pored toga, samohrani/e roditelji/ke, jednakako kao i sve porodice koje se nalaze u stanju socijalne potrebe, u Centru za socijalni rad, ne samo Općine Centar nego i u svim drugim centrima u Kantonu Sarajevo, mogu ostvariti prava na jednokratne novčane pomoći u iznosu od 126,00 KM i izuzetne novčane pomoći u iznosu od 240,00 KM. Pored toga moguće je ostvariti

pravo i na subvenciju režijskih troškova, kao i ličnu invalidninu.

Socijalni/e radnici/e kao javni/e zaposlenici/e imaju mogućnost da procjene da je nekoj porodici neophodna pomoć, što će svakako na temelju činjenica i argumentirati u socijalnoj anamnezi. Centri za socijalni rad interveniraju i pružaju pomoć onim porodicama, uključujući i jednoroditeljske, a kojima je potrebna pomoć, kroz različite vidove pomoći kada procijene da je to neophodno. Tako, samohrani/e roditelji/ke putem centara za socijalni rad mogu ostvariti jednokratne ili povremene socijalne pomoći, subvencije kao i savjetodavnu pomoć.

Jedan od problema na koji ukazuju ključni/e informatori/ce je sve izraženiji porast visoko konfliktnih razvoda brakova. Pri tome su najveće žrtve djeca, što zahtijeva ozbiljne profesionalne intervencije. S druge strane, socijalni/e radnici/e nemaju uvida šta se dešava s porodicom nakon razvoda braka. Društvo bi trebalo iznaći način da prati porodicu nakon razvoda braka, izvršavanje plaćanja alimentacije, kontaktiranja roditelja/ki i djece i druga bitna pitanja. Takva intervencija treba imati za cilj poštivanje prava djeteta i njegovog najboljeg interesa.

U procesima ostvarivanja prava na alimentaciju djeca često bivaju podvrgnuti testovima utvrđivanja očinstva koji se u konfliktnim situacijama ponavljaju u sudskom procesu i nekoliko puta čime se roditeljke dovode u ponižavajuće, ali i neugodne situacije s obzirom na potrebu da svaki put djetetu objašnjavaju šta se dešava. Pri tome ovi procesi traju dosta dugo, za to vrijeme roditeljke uporedo rješavaju egzistencijalne probleme s kojima se suočava njihovo domaćinstvo, a sami ishodi procesa su neizvjesni, te nema nikakve garancije da će isplata alimentacije u budućnosti i biti realizirana. Stoga, kako pokazuju nalazi ovog istraživanja, neke samostalne roditeljke se na samom početku odlučuju da ne pokreću postupak za utvrđivanje očinstva, formalno otac je nepoznat, a time ih normativno-pravna rješenja prepoznaju kao jednoroditeljsku porodicu što im dalje osigurava i ostvarenje nekih drugih socijalnih prava rezerviranih za jednoroditeljske porodice.

Roditelji/ke se žale na izrazito krut i birokratiziran sistem i veoma niske cenzuse koji ih eliminiraju iz sistema i time onemogućuju njihovu djecu u pristupu elementarnim pravima poput dječjeg dodatka. Za ostvarivanje ovog prava osnovni kriterij je ekonomski status porodice, a zbog

naglašenih potreba, smatraju da sistem treba biti fleksibilniji i rukovoditi se stvarnim potrebama ovih porodica.

O komplikiranosti ostvarivanja prava djece na jedno od osnovnih prava, kakvo je dječji dodatak, govori primjer samohrane majke, koja ima dijete predškolskog uzrasta čije je očinstvo neutvrđeno, a ona zbog teške bolesti ostvaruje pravo na invalidsku penziju. U pokušaju da ostvari dječji dodatak nju eliminira činjenica da u njenom nalazu za procjenu invalidnosti стоји podatak da je invalid određene kategorije što sistem ne prepoznaje kao validan podatak. Sistem insistira na preciznoj procjeni stepena invalidnosti, iskazanoj u procentima. Kao osoba koja je rano otišla u invalidsku penziju, teškog zdravstvenog stanja, s neizvjesnom dinamikom bolesti, čiji bivši partner ne sudjeluje u izdržavanju djeteta, vidi dječji dodatak ne samo kao pravo djeteta, nego i značajan izvor socijalne sigurnosti njene porodice. Iako svjesna činjenice da kao korisnica invalidske penzije, čiji iznos prelazi dozvoljeni cenzus, nema pravo na dječji dodatak, ali zbog specifičnih potreba i visokih troškova liječenja smatra da bi sistem trebao biti fleksibilniji.

Uzroci nastanka jednoroditeljskih porodica često su povezani i sa njihovim socijalnim i ekonomskim statusom. Djeca iz jednoroditeljskih porodica čiji je roditelj umro ostvaruju pravo na penziju i dječji dodatak, što je zasigurno vezano i s prethodnim radnim statusom preminulog/e roditelja/ke. Djeca razvedenih roditelja, posebno u slučajevima kada je majka nezaposlena i kada drugi roditelj ne sudjeluje u izdržavanju, imaju najlošiji ekonomski i socijalni status. Vanbračno materinstvo, koje je povezano sa drugim riziko faktorima, poput nedostatka obrazovanja i nezaposlenosti predstavlja poseban izazov i ove samohrane majke, bez dileme, trebaju pomoći društva.

Dosadašnji podaci, ne samo kod nas, nego i u svijetu, pokazuju da je sveprisutan trend brige majke za dijete. Prema podacima iz 80-tih godina u SAD-u je u 88% slučajeva brigu o djeci preuzimala majka, dok je u 12% brigu o djeci vodio otac (Hanson, 1986). U Hrvatskoj je slična situacija, pa tako u 90% slučajeva majka brine o djetetu. Hanson (1986) je prema analizama podataka došao do zaključka da je 70% djece rođenih 80-tih godina odrastalo u samohranim porodicama. Weissman, Leaf i Bruce (1987) u analizama razlika jednoroditeljskih i potpunih porodica ne nalaze značajnije

oscilacije u drugim parametrima, izuzev u ekonomskom. Siromaštvo je posebno izraženo među samohranim majkama koje su u sistemu socijalne zaštite, dok i one koje su zaposlene ne uspjevaju zadovoljiti potrebe. O učincima siromaštva na čovjeka nije potrebna dodatna elaboracija, ali njegove posljedice su evidentno najsnažnije i najdugotrajnije vidljive na djeci. Naučna istraživanja su došla do saznanja da djeca iz siromašnih porodica zbog nutritivne deficijentnosti imaju cjeloživotne posljedice, posebno kada je riječ o ranom uzrastu do dvije godine starosti. Essex i sur. (2013) upozoravaju „da je ulaganje u smanjivanje obiteljskih ekonomskih poteškoća ulaganje u dugoročno bolje mentalno zdravlja djece koja odrastaju u siromaštvu“ (Ajduković, 2017:278).

Prema saznanjima koja smo dobili u istraživanju, samohrane majke kojima su povjerena djeca odustaju od potraživanja sredstava od bivših muževa ili partnera jer nemaju resurse, kako osobne, tako ni finansijske, kako bi iskoristile postojeće pravne mehanizme za potraživanja alimentacije. U nekim slučajevima žene odustaju od utvrđivanja očinstva jer je to dugotrojan proces, kako administrativno-pravno, tako i finansijski, psihološki i emocionalno. Neke majke koje su u braku ili vezi bile zlostavljane odustaju od postupka jer on za njih predstavlja sekundarnu viktimizaciju. Samohrane majke koje su ekonomski i stambeno situirane odustaju od traženja prava jer cijeli postupak smatraju izuzetno ponižavajućim. Osobni kapaciteti samohranih roditelja za potraživanjem alimentacije su više nego limitirani, zbog čega je potrebna intervencija države. Problem sa alimentacijama je što nakon deset godina nastupa zastara, a u međuvremenu dijete postaje punoljetno. Rijetki su roditelji koji su istražali u ovom procesu.

Važno saznanje u ovom istraživanju je da veliki broj samohranih majki koje su živjele u vanbračnim zajednicama nisu pokrenule postupak utvrđivanja očinstva. U većini slučajeva se radi o dugogodišnjim vanbračnim zajednicama. U pojedinim slučajevima se radi o samohranim majkama koje su dobole troje ili četvoro djece, a da nije pokrenut postupak za utvrđivanje očinstva niti za jedno dijete. Neki samohrani/e roditelj/ke koriste ovu zakonsku mogućnost, a u cilju ostvarivanja socijalnih prava, budući da su u prednosti djeca čiji je drugi roditelj nepoznat.

Kod nas je briga o djeci tradicionalno bila povjerena majci. Iako je ova slika uobičajena, moguće

je sve češće sresti i samohrane očeve koje su supruge ostavile s malom djecom. U našem istraživanju je od dvanaest ispitanika/ca sudjelovao i jedan samohrani otac. Moguće da je ova slika proporcionalna stvarnom stanju skrbi o djetetu u korist majki. Ovaj samohrani otac doživio je sudbinu da ga je bivša supruga ostavila nakon što je upoznala drugog muškarca preko društvenih mreža.

Koliko je složena problematika i socijalni status samohranih roditelja/ki pokazuje sljedeći slučaj, odnosno priča ispitanice:

Primjer 2:

Par je pet godina živio u vanbračnoj zajednici, odnosi među njima bili su stabilni i harmonični. Živjeli su u stanu od njenih roditelja, oboje zaposleni i dobro materijalno situirani. On je strani državljanin, ali je stalno zaposlen u Bosni i Hercegovini i nije imao namjeru napuštati državu, upravo zbog veze u kojoj je bio. Žena ostaje trudna, ultrazvuk pokazuje da se radi o blizancima, iz nekog razloga porod je krenuo ranije, žena ostaje u bolnici, na svijet donosi blizance koji zbog preuranjenog poroda imaju usporeniji razvoj. Njih dvoje tokom njenog boravka u bolnici imaju stalnu komunikaciju i na prvi pogled se čini da je sve uredu. Međutim, kada je žena došla kući iz bolnice sa dvije male bebe, njen suprug nije bio tamo. Jednostavno je pokupio svoje stvari i napustio državu. Nakon prvobitnog šoka i spoznaje da ju je dugogodišnji partner napustio, za ovu samohranu majku problemi se multipliciraju. Zbog trudnoće i poroda ostaje bez posla i uprkos raspoloživim pravnim sredstvima da se vrati na posao, to joj ne polazi za rukom. Muž se nikada nije javio. Preko zajedničkih poznanika je stupila u kontakt s njim, nakon čega su dolazila lažna obećanja da će doći u Bosnu kako bi priznao djecu. Ona je mjesecima uzalud čeka da se on pojavi i uradi obećano. Zbog ovakvog „statusa quo“, u nadi da će on izvršiti obećanje, ne poduzima nikakve korake kako bi tražila neka socijalna prava, pa čak ni ona osnovna, kao što je pravo porodilja na mljeku.

Apsolutnu i neupitnu podršku samohranim roditeljima/kama pružaju nabliži/e članovi/ice porodice, prvenstveno majke/nane kako u materijalnom, tako i nematerijalnom smislu. Na sreću, međugeneracijska solidarnost još uvijek je snažan resurs na koji se samohrani/e roditelji/ke mogu osloniti. Nane i dede su velikom broju naših ispitanika/ca osigurali važna egzistencijalna pitanja, poput stambenog, ekonomskog, ali i snažnu emocionalnu i psihološku podršku. Čuvanje djece je u našem društvu bila sigurna i neplaćena usluga deda i nana. Međutim, danas, kada se većina porodica nalazi na rubu egzistencije i ukoliko uzmemo u obzir činjenicu da su ti roditelji danas penzioneri, najčešće s minimalnim penzijama, možemo pretpostaviti da su materijalne prilike veoma skromne i da se radi o borbi za opstanak njihove djece i unučadi.

Usljed ograničenih finansijskih mogućnosti djeca iz jednoroditeljskih porodica često nisu u prilici kvalitetnije provoditi slobodno vrijeme. Samohrani/e roditelji/ke u našem istraživanju žale se da nemaju novca za plaćanje pohađanja kurseva jezika ili sportsko-rekreativnih aktivnosti.

3.6. Ograničenja centra za socijalni rad

Objektivne okolnosti i ozbiljna ograničenja u kojima radi Centar za socijalni rad Općine Centar ima ozbiljne posljedice kako na same stručnjake/inje, tako i na korisnike/ce i ostvarivanje njihovih prava. Dosadašnja praksa u centrima za socijalni rad prema kojoj se korisnici/ce usluga ne žale na donesena rješanja o ostvarivanju nekog prava u ovoj općini ne važi. S obzirom da se radi o najužoj gradskoj jezgri, u kojoj je i veći broj osoba s visokim obrazovanjem i višeg socijalnog statusa, njihovo iskustvo je sasvim suprotno. Korisnici/e uglavnom koriste svoje pravo i ulažu žalbe na prvobitna rješenja. Nisu rijetke žalbe za izuzimanjem nekog od stručnjaka/inja u postupku. Iako Centar za socijalni rad u svom radu provodi više od 150 zakonskih odredbi, po osnovu različitih zakona i s obzirom na različite kategorije korisnika/ca s kojima rade, od osoba u stanju naglašene potrebe zbog nemogućnosti zadovoljenja temeljnih životnih potreba, stavljanja pod starateljstvo,

nasilja u porodici, usvojenja i hraniteljstva, do maloljetnih prijestupnika kao i drugih složenih poslova koje je ovdje teško i pobrojati, uposleni/ce smatraju da nisu dovoljno prepoznati/e u društu. Samo u ovoj službi nedostaje 16 socijalnih radnika/ca i drugih stručnjaka/inja kako bi se ispunili minimalni profesionalni standardi. Trenutno u ovoj službi radi 14 zaposlenih, od čega su šest socijalnih radnika/ca, jedan/na pedagog/inja, jedan/na psiholog/inja i tri pravnika/ce. Svi stručnjaci/kinje su preopterećeni poslom i imaju ogroman broj aktivnih predmeta. Postoji konstantan problem pružanja pravovremenih usluga zbog teških uslova za rad u vidu nedostatka tehničke opreme, nedostatka prostora i same zgrade koja prokišnjava i nije okrećena dugi niz godina. Ovo se direktno odražava na kvalitet rada s korisnicima/ama i nemogućnost terenskog rada.

U Centru za socijalni rad smatraju da je postojeći sistem organizacije i administracije centara za socijalni rad prekomplikiran. Naime, njihova nadležna ustanova je Kantonalni centar za socijalni rad, iako djeluju na području općine Centar. Općina ne finansira Centar za socijalni rad, pa je i njihova međusobna saradnja slabija. Istina, na ovaj način se povećavaju šanse za dobijanjem većih socijalnih primanja, s obzirom da jedna ne isključuje druga.

3.7. Stambeni uslovi

Rješavanje stambenog pitanja jedno je od ozbiljnijih problema jednoroditeljskih porodica. Prema rezultatima našeg israživanja mali je broj roditelja koji imaju riješeno stambeno pitanje. Oni koji imaju riješeno stambeno pitanje naslijedili su stanove od roditelja ili žive u zajednici s roditeljima. Manji broj ispitanika/ca u našem uzorku je uspio dobiti kredit i kupiti stan, a to je zanemariv procenat. Većina samohranih roditelja/ki su podstanari/ke i imaju ozbiljne probleme koje podstanarstvo nosi sa sobom. Jedna samohrana majka s četvero djece živi u malom podstanarskom stanu, a njena majka joj pomaže u plaćanju kirije za stan koji je neuslovan za ovu mnogobrojnu porodicu. Njeno

najstarije dijete ima sedam godina, a najmlađe je tek rođena beba, nezaposlena je i jedini izvor primanja im je dječji doplatak. Neki vid socijalnog stanovanja jedino je rješenje za ovu porodicu, kao i finansijska i savjetodavna pomoć.

Druga samohrana majka se žali kako je nebrojeno puta morala preseljavati s malim djetetom. Inače nema bližih članova/ica porodice koji bi joj na bilo kakav način pomogli. Nakon što je ostala bez posla kao tehnološki višak u jednoj velikoj firmi, izdržava se čisteći stanove. Ona to ne vidi kao problem, jer smatra da je vrijedna i velika borkinja. Iako u poznijim godinama života, ozbiljno narušenog zdravlja, jedina joj je briga šta će biti s djetetom ako se njoj nešto desi. Kao osnovni probem navodi rješavanje stambenog pitanja jer je, kako kaže, umorna od stalnih selidbi i neuslovnih stanova, ali i različitih pravila stanodavaca. Kaže kako je znala kupiti neki namještaj, koji je kasnije kada bi selila morala baciti jer ga nema gdje ostaviti. U rješenju stambenog pitanja vidi važnu ulogu općine, kroz socijalno stanovanje ili povoljnije kreditiranje na način da stanarinu plaća Općini.

Općina Centar izdvaja značajan dio sredstava za pomoć socijalno ugroženim porodicama, među kojima su i jednoroditeljske porodice. U *Pravilniku o raspodjeli novčanih sredstava za dodjelu jednokratne novčane pomoći licima u stanju socijalne potrebe* stoji da: „Pravo na jednokratne novčane pomoći imaju osobe koje su korisnici stalne novčane pomoći, tuđe njege i lične invalidnine, osobe sa invaliditetom i nesposobne za samostalan rad, korisnici dječjeg dodatka, samohrani roditelji koji su korisnici dječjeg dodatka i čija se djeca nalaze na redovnom školovanju do 25 godina života, djeca bez oba roditelja ili bez roditeljskog staranja čiji prihodi domaćinstva ne prelaze 400 KM, porodilje koje nisu u stalnom radnom odnosu, kao ni njihovi članovi domaćinstva, penzioneri, stara, bolesna i iznemogla lica preko 65 godina starosti čija primanja u domaćinstvu ne prelaze 400 KM mjesечно“ (Općina Centar, 2018).

Osobe u stanju socijalne potrebe mogu ostvariti jednokratnu socijalnu pomoć jednom godišnje. Nakon zaprimljenog zahtjeva općinskoj Službi za boračko-invalidsku, socijalnu zaštitu i društvene djelatnosti, socijalni/e radnici/e odlaze u posjetu porodici ili osobi koja je u stanju socijalne potrebe

kako bi ostvarili uvid u kakvim uslovima žive. Visina odobrenih pomoći određuje se na osnovu kompletног stanja u porodici - broj članova/ica domaćinstva, uslovi stanovanja, bolest, invalidnost, starosna dob, radna sposobnost (Općina Centar, 2018).

Općina shodno *Pravilniku* omogućuje ostvarivanje prava na stanovanje porodicama koje nemaju riješeno stambeno pitanje, na način da na ime troškova plaćanja stanarine godišnje isplaćuje 1200,00 KM, što je 100,00 KM mjesечно. Općina Centar je u 2018. godini za jednokratne socijalne pomoći izvojila 130.000 KM, što su značajna sredstva (Općina Centar, 2018).

3.8. Zdravstvene prilike i zdravstvena zaštita

Nepovoljne socio-ekonomске prilike u kombinaciji sa lošim stambenim uslovima zasigurno su povezani i sa zdravstvenim problemima. Brojna istraživanja pokazuju kauzalnu povezanost između siromaštva, loših stambenih uslova i zdravstvenog stanja ljudi. Weissman, Leaf i Bruce (1987) ne uočavaju poremećaje s depresijom ili drugim psihijatrijskim problemima kod samohranih roditelja/ki. U slučajevima kada oni i postoje kod djece ili roditelja, povezani su sa siromaštvom i teškim životnim uslovima. Zapravo, moglo bi se reći da samohrani/e roditelji/ke u borbi za egzistenciju i nemaju vremena da boluju od depresije.

Jednoroditeljske porodice u kojim je jedan ili više članova/ica bolesno, bilo roditelj ili dijete, suočene su s ozbiljnim problemima, najprije zbog nemogućnosti rada i dodatnih troškova liječenja. Neki od ispitanika/ca upravo su ukazali na specifičnost situacije kada se radi o specifičnim oboljenjima, problemu ranog penzioniranja, dodatnih troškova liječenja, ali i povećanog rizika od siromaštva. Bolest pogarda i onemogućuje porodicu u svakodnevnom funkcioniranju kada je dijete bolesno i kada se radi o takvim oboljenjima koja zahtijevaju stalnu brigu roditelja/ke. Zbog toga je on/a onemogućen/a sudjelovati na tržištu rada kako bi osigurao/la egzistenciju za sebe i dijete. Neka saznanja govore da očevi nerijetko napuštaju supruge/majke nakon rođenja djeteta s nekim

invaliditetom, nakon čega one ostaju same da se brinu za dijete. U slučaju kada imaju zaposlenje, poslodavac je često nesenzibilan prema njihovim porodičnim obavezama i potrebama djeteta. Stoga je neophodno razvijati različite usluge u zajednici poput npr. dnevnog boravka ili pomoći u kući od kompetentnih osoba koje bi mogle barem nekoliko sati dnevno preuzeti brigu o djetetu.

Jedna samohrana majka, s djecom dojenačkog uzrasta, koja imaju razvojne poteškoće, za djecu mora koristiti posebno preporučeno mlijeko, što zahtijeva i dodatne troškove. Druga samohrana majka, također s djetetom dojenačkog uzrasta kaže da dijete hrani keksom i mlijekom i to je sve što može. Ova majka ne može priuštiti adaptirano mlijeko za bebe, a jedva dođe i do pelena.

Na temelju našeg istraživanja ne možemo općenito govoriti o lošijem zdravstvenom stanju samohranih roditelja/ki. Naime, radi se o roditeljima srednjih godina s manjom djecom. Rizik za obolijevanje javlja se kod samohranih roditelja/ki u kasnijim godinama. Također, možemo uočiti da neki/e samohrani/e roditelji/ke nemaju zdravstvenu zaštitu, što je uveliko povezano s nepoznavanjem birokratskih procedura.

Značajniji broj samohranih majki iz ovog istraživanja, a koje su razvedene ili su živjele u vanbračnoj zajednici, bile su žrtve nasilja što je bio osnovni razlog za razvod ili napuštanje takve zajednice. Pored fizičkog nasilja one su bile i žrtve psihičkog nasilja što se nastavilo i nakon razvoda. Neplaćanje alimentacije, ili još gore nepriznavanje očinstva, samo je dio maltretiranja koje samohrane majke trpe.

Stres je jedan od osnovnih i ozbiljnijih problema s kojima se nose samohrani/e roditelji/ke. Stres je prisutan kako zbog osiguravanja egzistencijalnih prepostavki i siromaštva s kojim se nose, tako i zbog loših odnosa s bivšim partnerima/cama. Primjetno je da su odnosi s bivšim supružnicima/ama ili partnerima/cama jako loši, što njihov život čini neizvjesnim i izrazito stresnim. Dodatni je problem što se ne mogu osloniti na bivše supružnike/ce ni na koji način, već ukupan teret roditeljstva nose samostalno.

3.9. Roditeljstvo i izazovi samohranih roditelja/ki

Samohrano roditeljstvo, bez obzira na njegove uzroke, prate brojni izazovi s kojima se neki/e roditelji/ke uspješnije nose od drugih, kako zbog individualnih kapaciteta, tako i zbog podrške okoline, ali i zbog postojećih sistemskih rješenja. Kada dijete raste uz oba roditelja, ono ima više sigurnosti u svakom smislu, tj. materijalnom, emocionalnom, psihološkom. Samohrane majke i samohrani očevi imaju dosta zajedničkih problema, kao i određenih specifičnosti. Učešće samohranih roditelja/ki u općoj populaciji kod nas nije u potpunosti poznat s obzirom da u zvaničnoj statisitici imamo samo udio razvedenih roditelja, međutim, ovaj je broj daleko veći, posebno zbog činjenice da je danas sve veći udio vanbračnih zajednica. Raboteg-Šarić, Pećnik i Josipović (2003) u istraživanju provedenom u Hrvatskoj dolaze do saznanja da se jednoroditeljske porodice susreću sa mnogobrojnim problemima poput materijalnih, neplaćanja alimentacije, teškoćama pri usklađivanju radne i roditeljske uloge, zdravstvenim problemima, hroničnim stresom, nerazumijevanjem okoline, slabim socijalnim mrežama i nedovoljnom podrškom okoline i predrasudama.

Iako je samohrano roditeljstvo samo po sebi složeno i nosi ozbiljne izazove, ponekad može biti rješenje problema i izlazak iz života u nesigurnosti. Svjesni činjenice da potpune porodice mogu biti disfunkcionalne, na razvod se gleda kao na najbolje rješenje za njene članove/ice. Stoga, Brajša-Žganec, Lopižić i Penezić (2014) prepoznaju pozitivne strane samohranog roditeljstva, kao što su bliskost s djetetom, visoko zadovoljstvo djecom i roditeljstvom, te osjećaj roditeljske samoučinkovitosti. Neki samohrani/e roditelji/ke dobro su prihvaćeni u društvu, što se često povezuje s uzrokom nastanka njihovog statusa. Na razvod se ne gleda nužno kao na nešto što je neprihvatljivo, posebno kada je brak bio konfliktan i nezadovoljavajući. Istovremeno, sve češće srećemo uspješne žene s ostvarenim zavidnim karijerama koje su izabrale ostvariti se i u majčinstvu, što okolina općenito odobrava (Miljević-Ridički i Pavin Ivanec, 2008, prema Zimić, 2018). Iako savremeno društvo postaje liberalno u vezi vlasitih izbora pojedinaca/ki, zanimljivo je da većina

građana/ki vjeruje da je ženi ipak potrebno dijete da bi se osjećala ispunjeno (Aračić i Nikodem, 2000, prema Zimić, 2018). Porodica se u svakom slučaju transformira, i sve je izvjesnije da je slika porodice kakvu smo poznavali do sada više slika koja pripada prošlosti. Ipak, nedostatak drugog/e roditelja/ke ostavlja trajne posljedice na dijete, o čemu svjedoče i rezultati istraživanja rađenog kod nas. Naime, 57,4% ispitanika/ca osjeća nedostatak drugog/e roditelja/ke u zadovoljenju emocionalnih potreba djeteta, dok su nešto manje značajne egzistencijalne potrebe, ali nedostatak drugog/e roditelja/ke u tom smislu ističe 40,3% roditelja (Zagorac, 2015).

Samohrani očevi teže se snalaze u ulozi samohranog roditelja, uglavnom zbog njihove dominantno hraniteljske uloge. U našem istraživanju dolazimo do saznanja sličnih drugim istraživanjima. Samohrani očevi imaju drugačiji pristup roditeljstvu, a posebno su zabrinuti kad je riječ o pristupu ženskoj djeci. Samohrani otac u nešem istraživanju koji ima dvoje djece različitog spola posebnu brigu iskazuje za žensko dijete. S kćerkom je, kaže, otvoreno razgovarao o pitanjima u vezi seksualnosti.

Briga samohranih roditelja/ki djece predškolskog uzrasta je kako na najbolji način zbrinuti dijete kako bi oni/e mogli raditi. Iako su upoznati/e s mogućnostima subvencioniranja troškova vrtića iz razgovora s njima saznajemo da su kapaciteti postojećih javnih vrtića nedovoljni. Samohrani/e roditelji/ke koji/e imaju djecu predškolskog uzrasta čekaju već više od godinu dana na mjesto. Nije teško zaključiti da je ovim roditeljima/kama to jedini način zbrinjavanja djeteta dok su oni/e na poslu (bilo u formalnom ili neformalnom sektoru). U Hrvatskoj npr. u nekim vrtićima samohrani/e roditelji/ke imaju prioritet prilikom upisa djece u obdanište.

Istraživanje o samohranim roditeljima/kama koje je radilo JU Porodično savjetovalište dolazi do značajnih saznanja. Istraživanje je rađeno u 56 sarajevskih škola, na uzorku od 429 jednoroditeljskih porodica u Kantonu Sarajevo, od čega je 86% samohranih majki i 14% samohranih očeva. Naime, uočen je značajan problem odsustva kontaktiranja/viđanja drugog/e roditelja/ke, što je slučaj kod trećine razvedenih parova. Alimentaciju ne plaća više od polovine (53,2%) roditelja/ki, a razlog nije ekonomska nemogućnost, najčešće oca, nego osveta bračnom/j partneru/ici. Ovo istraživanje

nalazi korelaciju između plaćanja alimentacije i učestalosti viđanja roditelja/ke i djeteta. U 28% slučajeva samohrani/e roditelji/ke žive kod svojih roditelja koji im pružaju značajnu podršku, dok institucionalna podrška nije značajno prepoznata. Pored materijalne pomoći, ove porodice prepoznaju važnost psihosocijalne podrške djeci i roditeljima/kama (75,2%), a u vezi prisutnih predrasuda (76%) većina predlaže edukacije za uposlenike/ce škola i socijalnih i zdravstvenih ustanova o problemima jednoroditeljskih porodica. Neki drugi izvori upozoravaju da je procent neplaćanja alimentacije znatno veći i da dostiže čak 70% (prema Ćorić, 2019).

3.10. Najbolji interes djeteta

U najboljem je interesu djeteta da odrasta u „porodičnoj sredini, u ozračju sreće, ljubavi i razumijevanja“, kako je to istaknuto u Preambuli *Konvencije o pravima djeteta*. Međutim, porodično okruženje ponekad nije povoljno za dijete i ne pruža mu sigurnost. Sukobi između roditelja mogu da prerastu u nasilje koje može biti jednosmjerno, ali i takvo da oba partnera sudjeluju u njemu. Takvo okruženje toksično je za sve njene članove/ice, ali najveću štetu poremećenih porodičnih odnosa snose djeca. U tom je slučaju u interesu svih njenih članova/ica da partneri pronađu kompromis o prestanku takvog braka ili veze. Nerijetko se dešava da jedna strana želi da izade iz takvog braka ili veze, dok druga čini sve da je sačuva. Sve smo češće svjedoci destruktivnih razlaza, pa čak i egzekucija cijelih porodica. Medijska slika porodice nije romantičarska i sve se više stiče dojam da porodica nije ambijent u kojem pojedinac/ka može pronaći sreću i sigurnost, već je, naprotiv, ambijent u kojem vlada agresivnost i nasilje, bračne prevare i problemi ovisnosti.

Činjenica je da porodica više nije sposobna sama preuzeti brigu za sve njene članove/ice u nekoj njenoj razvojnoj fazi. Razvod je jedna od nastresnijih situacija koja može zadesiti porodicu. Proces razvoda započinje puno prije nego se on i formalno desi. On pogarda sve njene članove/ice, međutim, djeca koja su i najosjetljivija, snose najveći teret i posljedice. Ma koliko roditelji nastojali zaštитiti dijete od ovog stresnog događaja, to u potpunosti nije moguće. Bračni parovi ni

prije niti poslije razvoda obično ne traže stručnu pomoć, iako neka istraživanja govore u prilog tome da porodica sve više traži pomoć institucija (prema Pašalić-Kreso, 2003). Individualna pomoć pojedinim članovima/icama porodice ne sanira problem u cijelosti. Partneri koji se razvode trebaju stručno savjetovanje kako što lakše i bezbolnije proći ovaj težak period i kako što lakše postići dogovor oko važnih pitanja vezanih za prava i interes djeteta/djece.

Kad je riječ o najboljem interesu djeteta iskustva kako teorije, tako i prakse, su različita. U konfliktnim razvodima brakova roditelji često nemaju isto viđenje šta bi to bio najbolji interes njihovog/e djeteta/djece. U namjeri da što više povrijede drugog roditelja, najviše štete nanose djetetu, a da toga nisu uopće svjesni. Jedna od manipulacija roditelja/ke kojem/oj dijete nije povjerenio na staranje je neizvršavanje obaveze izdržavanja, što često nema veze s njegovim/njenim imovinskim statusom i radnim angažmanom.

Profesionalci/ke se često i sami nalaze pred brojnim dilemama i izazovima najprije u samoj procjeni povjere djeteta, kao i nakon razvoda braka. Centri za socijalni rad nemaju uvid šta se zapravo dešava nakon razvoda braka, kako izgleda život djeteta nakon toga, da li roditelji/ke izvršavaju svoje obaveze i dužnosti, da li redovno kontaktiraju s drugim/om roditeljem/kom s kojim ne živi, da li drugi/a roditelj/ka plaća alimentaciju, kako roditelj/ka kojem/oj je dijete povjereni uspijeva u roditeljskoj ulozi u kojoj sam/a vodi brigu o djetetu. Centri za socijalni rad imaju uvid u onaj dio nakon razvoda u slučajevima kada se javljaju problemi u kontaktiranju drugog/e roditelja/ke s kojim dijete ne živi ili neplaćanju alimentacije. Njihova je uloga u ovim slučajevima ograničena jer nemaju ovlasti da kazne roditelja/ku koji/a ne samo da ne izvršava svoje obaveze, nego čak i povrjeđuje prava djeteta.

Roditelji/ke imaju obavezu i odgovornost brinuti o djetetu, njegovim potrebama i interesima. Kako pokazuje iskustvo stručnjaka/inja u centrima za socijalni rad, sve je više konfliktnih razvoda brakova u kojima je gotovo nemoguće postići sporazum oko bitnih stvari, tako da neki postupci razvoda traju jako dugo. U cijelom procesu najviše stradaju djeca koja su uvučena u kompetitivni diskurs ambicioznih roditelja/ki da nanesu što veću moguću bol i štetu drugom/j roditelju/ki. Na

ovaj problem ukazuju stručnjaci/kinje odnosno ključni/e informatori/ce iz našeg istraživanja. Konvencija o pravima djeteta u članu 9. (3) ističe „pravo djeteta koje je odvojeno od jednog ili oba roditelja da redovito održava osobne i neposredne odnose s oba roditelja ako se time ne ugrožava njegova dobrobit“. Uloga socijalnih radnika/ca i drugih stručnjaka/inja (psihologa/inja, psihijatara/ica i ljekara/ki) od ključnog je značaju u procjeni psiho-fizičkih osobina ličnosti radi ocjene sposobnosti roditelja/ke da brine o djetetu. Roditelji se u visoko-konfliktnim situacijama znaju ponašati neracionalno, a konflikt između njih može trajati godinama. Stručnjaci/kinje ponekad ne mogu postići uspjeh uprkos ozbiljnim stručnim naporima. Takve situacije iscrpljuju ne samo ljudske resurse, nego i institucionalne. Stručnjaci/kinje imaju mogućnost da zaštite prava djece kada su odnosi između roditelja toliko poremećeni i kada roditelji vrše psihičko ili fizičko nasilje nad djetetom. Međutim, ova mjera se u praksi ne koristi iz više razloga.

U našem istraživanju dolazimo do saznanja da je poseban problem viđanja roditelja i djece kada žive u različitim državama. Održavanje neposrednih odnosa roditelja i djeteta jedno je od prava garantiranih Konvencijom. Konvencijom se garantira i „pravo djeteta da zna za svoje roditelje i da uživa njihovu skrb“ (član 7.). U našem istraživanju dolazimo do saznanja da u većem broju slučajeva imamo situacije neutvrđenog očinstva. Ovo je slučaj u velikom broju vanbračnih zajednica u kojima je muškarac napustio zajednicu. Majke, i same očajne zbog napuštanja, smatraju to nemoralnim i kukavičkim činom muškarca, te tako povrijedene i ponižene odustaju od procedure utvrđivanja očinstva. Jedna od ispitanica traumatizirana je dugotrajnim i iscrpljujućim procesom utvrđivanja očinstva zbog negiranja njenog bivšeg partnera koji dovodi u pitanje validnost procedura i sistema. Kroz ovaj prilično traumatičan proces prolazi nekoliko puta, pri čemu naglašava da je dodatno viktimiziraju institucije sistema.

U teškim materijalnim uslovima, one se obraćaju službama socijalne zaštite gdje saznaju da je takva situacija u njihovom slučaju zapravo važan moment za ostvarivanje nekih prava. Upravo zbog toga one odustaju od pokretanja procedure za utvrđivanje očinstva i time oslobođaju bivše partnere svake odgovornosti, ali i djeci dugoročno uskraćuju druga prava. Uloga države je da

„pruži odgovarajuću pomoć roditeljima i zakonskim skrbnicima kako bi oni mogli ispuniti svoju dužnost prema djetetu“. Kako bi to bilo moguće potrebno je razvijati službe i usluge kako bi se pomoglo roditeljima/kama u ostvarivanju roditeljske uloge koja u savremenom društvu postaje sve složenija i izazovnija.

Roditelj/ka kome/kojoj je dijete povjereno mora preuzeti odgovornost za dijete, za njegovo izdržavanje, brigu i staranje. Nerijetko se dešava da očevi koji ne plaćaju alimentaciju, iz opravdanih ili neopravdanih razloga, nisu zainteresirani za učešće u odgoju djeteta. Razlozi mogu biti lična nezainteresiranost, nedostatak lične odgovornosti ili osveta bivšoj bračnoj partnerici. Sistem nema mehanizma da kazni roditelja koji svjesno izbjegava i zloupotrebljava sistem i zanemaruje obavezu izdržavanja. Očevi koji su formalno nezaposleni (prijavljeni na biro za zapošljavanje), ali rade u neformalnom sektoru, često svjesno ne plaćaju alimentaciju kako bi se osvetili supruzi, jer smatraju da zapravo ta sredstva idu njoj, a iz vida se izgubi dijete i njegove potrebe, o čemu govore iskustva naših ispitanica. Potrebno je naglasiti da je Konvencijom u članu 27. priznato „pravo djeteta na životni standard“ ... kao i to da roditelji imaju primarnu odgovornost u izdržavanju djeteta, a kada to nisu u mogućnosti, imaju pravo na programe pomoći i podrške. U alineji 4. člana 27. istaknuta je obaveza države da poduzme sve mjere kako bi se osiguralo da „dijete dobije sredstva za uzdržavanje od roditelja ili drugih osoba koje su za njega materijalno odgovorne“. Iako i domaće zakonodavstvo izbjegavanje ove obaveze smatra krivičnim djelom, još uvijek nisu prepoznati adekvatni mehanizmi kažnjavanja za njeno neizvršavanje. Druge zemlje su uvele sankcije za roditelje/ke koji ne izvršavaju svoju obavezu kao npr. nemogućnost registracije automobila, nemogućnost napuštanja zemlje i slične mehanizme pritiska na roditelja/ku da izvrši obavezu.

Istovremeno, majke često nisu dovoljno motivirane (iz subjektivnih i objektivnih razloga) zastupati pravo djeteta na alimentaciju i odustaju od toga da sudski traže zaštitu prava djeteta. Razlozi se mogu tražiti u izraženoj nedovoljnoj osvještenosti o pravima djeteta, ravnodušnosti, kao i animozitetu prema bivšem bračnom partneru s kojim više ne žele imati nikakav kontakt.

Centri za socijalni rad ponekad su sudskom odlukom, kao organ stareteljstva, izravno uključeni u proces kontaktiranja. Često ni sami/e stručnjaci/kinje nisu u mogućnosti s naročitim uspjehom implementirati u praksi ovaj delikatan postupak s namjerom harmoniziranja odnosa, odnosno komunikacije između roditelja, a u cilju zaštite prava djeteta. U slučaju kada tako procijeni centar za socijalni rad, moguće je da se kontaktiranje odvija u njihovoј službi. Međutim, kontaktiranje u takvom „vještačkom“ ambijentu ne omogućuje ostvarivanje prisnijeg odnosa djeteta i roditelja/ke, posebno kada je prisutan drugi roditelj/ka koji vrši snažan pritisak na dijete.

U praksi su evidentirani brojni slučajevi zloupotrebe sistema i izbjegavanja preuzimanja obaveze izdržavanja. Prema nekim podacima čak 70% roditelja izbjegava plaćanje alimentacije (prema Ćorić, 2019). Pored lične nezainteresiranosti i odsustva osjećaja roditeljske odgovornosti, nerijetko je motiv drugog roditelja da se osveti i nanese bol bivšem/oj partneru/ici. U ovom kompetitivnom, dugom i iscrpljujućem procesu u kojem je rivalstvo roditelja jedini motiv, najviše stradaju djeca.

Posebno ranjiva kategorija žena/samohranih majki su žrtve nasilja, čije su mogućnosti limitirane najprije životnim okolnostima, ali i izostajanjem sistemskih odgovora. Postoji nekoliko nevladinih organizacija koje su preopoznale potrebe ove kategorije, te im je obezbijeđeno zbrinjavanje, kao i besplatna pravna pomoć (Vaša prava i Sigurna kuća).

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA S PREPORUKAMA

Ovo istraživanje, posebno u svom empirijskom dijelu, pokazuje svu raznovrsnost specifičnih situacija u kojima se odvijaju svakodnevni životi jednoroditeljskih porodica iz čega se dalje izvode i različite potrebe i vrste podrške koje im se mogu pružiti. Stoga je na temelju prikupljene građe teško izvesti empirijske generalizacije, ali svakako je moguće izvesti neke općenite preporuke, od kojih se dio odnosi (i) na ono što mogu realizirati općinske vlasti.

1. Ovo istraživanje ukazuje na potrebe izmjene porodičnih zakona prije svega u smislu drugačijeg definiranja porodice, a uzimajući u obzir sve transformacije porodice i porodičnog života na koje je skrenuta pažnja u prvom dijelu ove publikacije. Posebno treba imati u vidu potrebe drugačijeg prepoznavanja samostalnog roditeljstva. Način na koji su samostalni/e roditelji/ke prepoznati/e u porodičnim zakonima mnoge od njih koji/e samostalno odgajaju djecu stavlja u poziciju u kojoj ne mogu ostvariti određena prava i beneficije, što u konačnici dovodi do situacije u kojoj se ne vodi računa o najboljem interesu djeteta. Svakako treba imati u vidu i potrebe izmjene drugih segmanata porodičnog zakonodavstva, ali i zakonodavstva koje regulira socijalna davanja.
2. Veliki dio problema sa kojima se suočavaju jednoroditeljske porodice bio bi riješen uspostavljanjem alimentacionih fondova. U svim debatama o alimentacionim fondovima i načinima na koji oni trebaju funkcionirati treba imati na umu da, dok traju te rasprave, promišljanja i predomišljanja, ozbiljno je i direktno ugrožen najbolji interes djeteta, jer ono što uobičajeno zovemo alimentacijom je naknada za izdržavanje djeteta, a ne naknada za roditelja/ku. Na koncu, i zakonodavci u najvišim tijelima države ipak žive u lokalnim zajednicama i trebali bi znati kako njihovi/e susjedi/e žive.
3. Unaprjeđenje zakonodavstva je potrebno i u odnosu na uspostavljanje učinkovitijih mehanizama u svim postupcima koji se tiču plaćanja alimentacije. Sve dok jedna osoba samostalno odgaja dijete, on/ona je samostalni/a roditelj/ka. U slučaju razvedenih

osoba, a gdje postoji roditeljska odgovornost drugog/e roditelja/ke, država treba ili imati učinkovite mehanizme da osobu prisili na preuzimanje te odgovornosti ili sama preuzeti tu odgovornost. U slučaju da država nema te mehanizme, sama mora nadoknaditi nastalu štetu jer u protivnom direktno i sama radi na ugrožavanju najboljeg interesa djeteta.

4. Nalazi ovog istraživanja su pokazali da mnogi roditelji/ke odustaju ili se uopće ne odlučuju na pokretanje procedure kojim bi se ostvarilo plaćanje tzv. alimentacije, te bi automatsko pokretanje ovakvih postupaka po službenoj dužnosti bilo daleko učinkovitije. S postojećim kapacitetima službe/centri za socijalni rad ne mogu preuzeti i ovaj dio posla. Jasno je i da se prethodno navedene preporuke ne mogu implementirati na općinskom nivou, niti zavise od općinskih vlasti. No, općina u saradnji sa nevladinim organizacijama može raditi na projektima besplatne pravne pomoći ili na većoj vidljivosti postojećih programa. Naime, ovakve usluge besplatne pravne pomoći koje se već pružaju ostaju nedostupne mnogim samostalnim roditeljima/kama jer nemaju informaciju o njihovom postojanju.
5. U lokalnim zajednicama se može raditi na općenitom poboljšavanju uslova u kojima se usklađuju poslovne i porodične obaveze. Na primjer, obdaništa uglavnom svoj rad završavaju puno ranije nego što svoje poslovne obaveze završavaju zaposleni/e roditelji/ke. Duže radno vrijeme ovih ustanova svakako bi imalo pozitivne učinke za sve roditelje/ke, a posebno one koji/e samostalno brinu o djetetu/djeci. Općina može, u skladu sa svojim kapacitetima i u saradnji sa višim nivoima vlasti, (su)finansirati cijelodnevni rad obdaništa koja se nalaze na njenom području. Također, sufinansiranje različitih vannastavnih aktivnosti u školama koje djeluju na području općine moglo bi donijeti višestruke koristi. Svakako da ove aktivnosti moraju biti pažljivo planirane i rukovođene najboljim interesom djeteta. Na općinskom nivou se ne može riješiti pitanje alimentacionih fondova, ali pitanje brige o djetetu/djeci mnogo je šire od finansijske brige i uključuje pitanja mogućnosti održavanja kvalitetnog odnosa s oba roditelja/ke. Upravo je to segment u kojem općine mogu osmišljavati različite programe podrške u saradnji sa različitim ustanovama, nevladinim organizacijama i višim nivoima vlasti. No i u segmentu poboljšanja ekonomskog položaja jednoroditeljskih

porodica, općina u okviru stambenih politika mora uzeti u obzir probleme jednoroditeljskih porodica.

6. Općine intenzivno i kontinuirano trebaju prikupljati podatke o broju i potrebama jednoroditeljskih porodica. Ove podatke na temelju usporedivih kategorija trebaju prikupljati različite ustanove koje djeluju na području općine (na primjer služba za socijalni rad, mjesne zajednice, škole...). Tek na temelju pravog uvida u stanje na području općine, mogu se planirati aktivnosti koje donose učinak.
7. Imajući u vidu da postoji snažna korelacija između obrazovanja roditelja/ki i stanja socijalne potrebe u kojoj se nalazi porodica, općinske vlasti mogu, na primjer, sufinansirati vanredno završavanje osnovnog, srednjoškolskog ili univerzitetskog obrazovanja samostalnih roditelja/ki ili druge vidove obuka (na primjer, kursevi stranih jezika, informatički kursevi i sl.) ili prekvalifikacija koje bi ove osobe učinili konkurentnijim na tržištu rada.
8. U lokalnoj zajednici se treba intenzivno raditi na uspostavljanju i promoviranju rodne ravnopravnosti u svim segmentima, a sve politike, programi i mjere trebaju biti rodno odgovorne. U ovom kontekstu, uočava se i potreba savjetovanja (na primjer, putem javnih tribina) kako onih koji rade na terenu, tako i zakonodavaca u cilju prepoznavanja društvenih problema i podizanja stepena senzibiliteta i odgovornosti. Ne treba podcijeniti ni programe obuke za sve službe općine kojim bi se one učinile senzitivnim/odgovornim za sve marginalizirane grupe.

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2018). Anketa o potrošnji domaćinstava 2015. BHAS: Sarajevo.

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2017). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013: Domaćinstva i porodice. Sarajevo: BHAS. Dostupno na: <http://www.popis.gov.ba/popis2013/knjige.php?id=3> (Pristupljeno 28.10.2019.).

Ajduković, M., Matančević, J., Rimac, I. (2017). Siromaštvo djece iz perspektive stručnjaka: učinci i mogućnosti djelovanja, *Ljetopis socijalnog rada*, Broj 24 (2), 277-308.

Banović, D. (2019). Ujedinjene nacije: pravni okvir i mehanizmi za rodnu ravnopravnost. U: Gavrić, S. i Ždralović, A. *Rodna ravnopravnost. Teorija, pravo, politike. Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet, str. 73-92.

Banjedvorec, I. (2014). Trendovi i adekvatnosti programa opće socijalne pomoći u Republici Hrvatskoj. *Socijalna politika i socijalni rad*, Vol. 2, No. 1, 82-99. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=181023 (Pristupljeno 20.10.2019.)

Basanić Čuš, N., Šogorić, S. (2018) Kako su razvijeni lokalni nadstandardi za jednoroditeljske obitelji Poreča? *Acta Med Croatica*, 72/2, 171-178. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=293799 (Pristupljeno 20.10.2019.)

Bašić, S., Miković, M. (2012). Rodne (ne)jednakosti na tržištu rada u BiH-Ženska strana priče. Sarajevo: Udruženje Žene ženama i Friedrich-Ebert-Stiftung (FES).

Benedek, W., i Nikolova, M.(ur. originalnog izdanja). (2005). *Razumevanje ljudskih prava: priručnik o obrazovanju za ljudska prava*. Beograd: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beogradski centar za ljudska prava.

Binachi, S.M. (2008). The Changing Demographic and Socioeconomic Characteristics of Single Parent Families. *Marriage and Family Review*, Volume 20, 1994 - Issue 1-2, 71-97.

Brajša-Žganec, A., Lopižić, J., Penezić Z., (2014). *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*.

Jastrebarsko: Naklada Slap.

Brozek, B. (2009). *Socijalna isključenost u Bosni i Hercegovini iz pogleda zaposlenih i sindikata*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung

CEDAW Komitet. (2019). Zaključne napomene o šestom periodičnom izvještaju Bosne i Hercegovine, CEDAW/C/BIH/CO/6 (preliminarna neredigirana verzija). Dostupno na: <https://arsbih.gov.ba/zakljucna-zapazanja-na-sesti-periodicni-cedaw/>

Čaušević, J. (2012). *Analiza rodno inkluzivne zajednice u BiH*. TPO fondacija, Sarajevo. Dostupno na: <http://www.tpo.ba/b/dokument/Analiza%20Rodno%20inkluzivne%20zajednice%20u%20BiH.pdf> (Pristupljeno 20.10.2019.)

Ćorić, E. (2019). Alimentacioni fond kao osiguranje naplate alimentacije. <http://eu-monitoring.ba/alimentacioni-fond-kao-osiguranje-naplate-alimentacije/> (Pristupljeno 25.11. 2019.)

Duman, Dž. (2018). Država kao “nacionalni roditelj”: zabrana tjelesnog kažnjavanja djece. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LXI, s. 187-205

Durkalić, M. (2015). „Moj glas odjekuje...“. Sarajevo: Fondacija CURE. Dostupno na: <http://www.fondacijacure.org/files/mojGlasOdjekujeBa.pdf> (Pristupljeno 18.09.2019.)

Durkalić, M. (2016). *Zalagačke platforme žena u BiH: Feministička zalagačka platforma u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Fondacija CURE. Dostupno na: <http://www.fondacijacure.org/files/zalagackeplatforme/Feministi%C4%8Dka%20zalaga%C4%8Dka%20platforma%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini.pdf> (Pristupljeno 19.09.2019.)

Durković, S. (2010). *I + I = 0: Analiza srednjoškolskih udžbenika o LGBTIQ pojmovima u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Udruženje Q

Evropska socijalna povelja - revidirana. (1996). Dostupno na: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/Odluka%20o%20ratifik.ESP-revidirane-sl.glasnik%208-08%20od%2015.09.08.pdf> (Pristupljeno 03.12.2019.)

Garfinkel, I. and McLanahan, S. (1986) Single Mothers and Their Children: A New American Dilemma. Baltimore: Urban Institute Press.

Gidens, E. (2003). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.

Giraldes, M., Penedo, E., Seco, M., Zubeldia, U. (1998). La familia monoparental. *Revista de Servicios Sociales*, № 35, 27-39. Dostupno na: <http://www.zerbitzuan.net/documentos/zerbitzuan/La%20familia%20monoparental.pdf> (Pristupljeno 13.11.2019.)

Halilović, M., Watson, C., Huhtanen, H. i Socquet-Juglard, M. (1017). *Rodne predrasude u primjeni prava: Bosanskohercegovački i međunarodnopravni okvir i praksa*, Sarajevo: Atlantska inicijativa.

Hanson, S.M.H. (1986). Healthy Single Parent Families. <https://www.jstor.org/stable/584291?seq=1> (Pristupljeno 20.11. 2019.)

Haralambos, M. & Holbron, M. (2008). *Sociology: Themes and Perspectives*. (7th Revised edition). London: Harper Collins

Hasanbegović, D. (2019a). Alimentacioni fond u Bosni i Hercegovini – zalagački esej. Dostupno na: <http://soc.ba/delila-hasanbegovic-alimentacioni-fond-u-bih/>. (Pristupljeno 18.11.2019.)

Hasanbegović, D. (2019b). *Narandžasti izvještaj 5: Izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini u periodu 2016–2019. godine*. Sarajevo: Fondacija CURE. Dostupno na: http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2019/12/Narandz%CC%8Casti-izvjes%CC%8Ctaj-2016.-2019_BHS_web.pdf

Inicijativa za monitoring evropskih integracija (2018). *Alternativni analitički izvještaj o aplikaciji Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji 2018. politički kriteriji*.

Institucija Ombudsmena BiH. (2013). *Specijalno izvješće – Djeca u konfliktnim razvodima*, Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH, Banja Luka, Banja Luka: Institucija Ombudsmena BiH i Save the Children.

Institucija Ombudsmena BiH. (2018a). Godišnje izvješće o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2017. godinu. Institucija Ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Banja Luka, 2018. Dostupno na: <http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/>

obmudsmen_doc2018030810344228cro.pdf (Pristupljeno 18.09.2019.)

Institucija Ombudsmena BiH. (2018b). *Preporuka Ombudsmena Bosne i Hercegovine u vezi sa osnivanjem Alimentacionog fonda u Federaciji Bosne i Hercegovine*, P-68/18. (Pristupljeno 19.03.2018.)

Izvještaju organizacija civilnog društva o primjeni zaključnih zapažanja i preporuka CEDAW komiteta za Bosnu i Hercegovinu 2013. – 2017 (Alternativni CEDAW izvještaj). (2016). Dostupno na: <http://zenskamreza.ba/site/wp-content/uploads/2017/02/CEDAW-WEB-final-novembar-2016.pdf> (Pristupljeno 25.11.2019.)

Konvencija o pravima djeteta. Dostupno na: https://www.ombudsman.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2013031807224360cro.pdf (Pristupljeno 18.09.2019.)

Krešić, B. i Halilović, E. (2019). Nasljednopravni položaj bračnog/vanbračnog partnera u Bosni i Hercegovini. *Revija za pravo i ekonomiju - Radovi sa Treće međunarodne naučne konferencije "Pravni i ekonomski aspekti procesa integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju"*, 20/1, s. 490-508.

Krivični zakon Federacije BiH. *Službene novine Federacije BiH*, br. 36/2003, 21/2004 - ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 i 75/2017.

Kukić, S. (2004). *Sociologija: Teorije društvene strukture*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.

Ler Sofronić, N. (2004). Mama kuha, nana plete... Ili sretan ti početak, đače, Rodni stereotipi u osnovnom obrazovanju U: *Prevazilaženje rodnih stereotipa u osnovnom obrazovanju* (str. 19–27). Podgorica: Fondacija Institut za otvoreno društvo.

Međunarodnom pakt o građanskim i političkim pravima. (1966). Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>. (Pristupljeno 19.11.2019.)

Miftari, E. (2015). „Ravnopravnost spolova u opštinama/ općinama i gradovima u Bosni i Hercegovini“. Sarajevo: Fondacija CURE. Preuzeto s: http://zenskamreza.ba/site/wp-content/uploads/2015/08/RAVNOPRAVNOST-SPOLOVA-U-OPSTINAMA_bhs.pdf (Pristupljeno 18.09.2019.)

Milić, A. (2001). *Sociologija porodice: kritika i izazovi*. Beograd: Čigoja štampa.

Miljević-Riđički, R.i Pavin Ivanec, T. (2008). Životna prilagođenost majki u različitim tipovima jednoroditeljskih majčinskih obitelji te kognitivna uspješnost njihove djece. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 17/3, 553-571. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=40213 (Pristupljeno 19.10.2019.)

Mujić, M., i Knežević, S. (2016). *Pogled iz drugog ugla: udžbenička politika i analiza zastupljenosti stereotipa u udžbenicima srednjih škola u Kantonu Sarajevo*. Sarajevo: Fondacija CURE.

Općina Centar. (2017). Za jednokratne socijalne pomoći Općina Centar odvojila 130.000 KM. Dostupno na: <http://www.centar.ba/novost/14815/za-jednokratne-socijalne-pomoci-opcina-centar-izdvojila-130.000-km>. (Pristupljeno 25.11.2019.)

Općina Centar. (2017, 2019a). Pravilnik o raspodjeli novčanih sredstava za dodjelu jednokratne novčane pomoći licima u stanju socijalne potrebe.

Općina Centar. (2019b). Za jednokratne pomoći Općina Centar prošle godine izdvojila više od 100 hiljada maraka (januar). Dostupno na: <http://www.centar.ba/novost/15013/za-jednokratne-socijalne-pomoci-opcina-centar-prosle-godine-izdvojila-vise-od-100-hiljada-maraka-> (Pristupljeno 18.10.2019.)

Općina Centar. (2019c). Općina Centar i 2019. godini nastavlja sufinansirati troškove vantjelesne oplodnje. Dostupno na: <http://www.centar.ba/novost/15074/opcina-centar-i-u-2019.-godini-nastavlja-sufinansirati-troskove-vantjelesne-oplodnje> (Pristupljeno 18.12.2019.)

Papić, Ž. (2016). Siromaštvo i radničko siromaštvo u BiH-“Socijalna kriza u BiH - siromaštvo i socijalna nejednakost - šta da se radi?”. Sarajevo: Forum Lijeve Inicijative.

Pašali-Kreso, A. (2004). Koordinate obiteljskog odgoja. Sarajevo: Jež.

Pekinška deklaracija i Platforma za akciju. (1995). Dostupno na: <https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/04-PEKINSKA-DEKLARACIJA-kb.pdf> (Pristupljeno 10.10.2019.)

Porodični zakon Federacije BiH, *Službene novine Federacije BiH*, br. 35/05, 41/05, 31/14.

Porodični zakon RS, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br.54/2002, 41/2008, 63/2014.

Rabindrakumar, S. (n.d.). *FAMILY PORTRAIT: Single parent families and transitions over time*. Supported by Alvaro Martínez-Pérez, Winona Shaw, Nathan Hughes and Phil Mike, The University of Sheffield.

Dostupno na: https://www.sheffield.ac.uk/polopoly_fs/1.812161!/file/Sheffield_Solutions_Modern_Families.pdf (Pristupljeno 19.10.2019.)

Raboteg-Šarić, Z., Pećnik, N., (2005.) Neformalna i formalna podrška jednoroditeljskim i dvoroditeljskim obiteljima. *Revija za socijalnu politiku*. Vol 27. No 1. Siječanj. Str 1-21.

Raboteg-Šarić, Z., Pećnik, N., Josipović, V. (2003). *Jednoroditeljske obitelji: osobni doživljaj i stavovi okoline*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mlađeži.

SOC. (maj, 2017). Saopštenje za medije: Ljubav, čini porodicu. Dostupno na: <http://soc.ba/danas-jepocela-kampanja-povodom-medunarodnog-dana-borbe-protiv-homofobije-fobijetransfobije-ljubav-cini-porodicu/>

Strategija razvoja Opštine Centar Sarajevo za period 2016-2022. Dostupno na: http://www.centar.ba/upload/documents/BFC/1._Strateski_dokumenti/1.%20Strateski%20dokumenti/1.%20Strategija_razvoja_OCS_2016-2022.pdf (Pristupljeno 19.09.2019.)

Šatrović, Almina. (2016). *Zalagačke platforme žena u BiH: Pravo na roditeljstvo i roditeljska prava žena u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Fondacija CURE.

Šesti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine o provedbi Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena: 2013–2016. (2017). Dostupno na: <https://arsbih.gov.ba/project/sesti-periodicni-izvjestaj-bosne-i-hercegovine-o-provedbi-konvencije-o-eliminaciji-svih-oblika-diskriminacije-zena-2013-2016/> (Pristupljeno 18.11.2019.)

Šimić Šašić, S. Klarin, M., Proroković, A. (2010). Socioekonomski prilike obitelji i kvaliteta obiteljske interakcije kao prediktori školskog uspjeha srednjoškolaca u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Makedoniji. *Ljetopis socijalnog rada*, 18 (1), 31-62.

UNDP (2002) Human Development Report Bosnia and Herzegovina. (by Hrelja et al.). Sarajevo: UNDP.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima. (1948). Dostupno na: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

Vlada Federacije BiH (2014). 100. sjednica Vlade FBiH – saopćenje o radu. Dostupno na: http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/sjednica.php?sjet_id=352&col=sjet_saopcenje (Pristupljeno 19.11.2019.)

Weissman, M.M., Leaf, P., Livingston Bruce, M. (1987). Single parent women. Social Psychijatry, Volume 22, Issue 1, 29–36, kao i na <https://link.springer.com/article/10.1007/BF00583617> (Pristupljeno 24.11. 2019.)

Zagorac, A. (2015). Psihosocijalne potrebe jednoroditeljskih porodica-brošura za profesionalce. KJU Porodično savjetovalište.

Zimić, Z. (2018). Samohrani roditelji, Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Odsjek za odgojiteljski studij, Završni rad. Dostupno na: <https://repozitorij.ufzg.unizg.hr/islandora/object/ufzg%3A843>, (Pristupljeno 20.11. 2019.).

Žarković, Tatjana (2017). Žene koje inspirišu... istraživanje o mogućnostima i uslovima života žena u malim lokalnim zajednicama u BiH, Fondacija Cure, Sarajevo. Dostupno na: <http://fondacijacure.org/files/zene%20bos%20ver.pdf>

Ždralović, A. i Popov Momčinović, Z. (2019). *Aktivizmi s marginom: procjena kapaciteta deset odabranih ženskih organizacija*. Sarajevo: Fondacija CURE.

Ždralović, A., Popov Momčinović, Z. i Hrnjić Kuduzović, Z. (2018). Žene u bh. institucijama marionete zakonske kvote. Sarajevo: Fondacija CURE.

Ždralović, A. i Repovac-Nikšić, V. (2018). Sociologija u učionici: Analiza nastavne prakse u srednjim školama u Kantonu Sarajevo. *Pregled*, LIX/3. str. 109-126.

Biografije autora/ica

Sanela Šadić vanredna je profesorica na Odsjeku za socijalni rad Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Diplomirala je Socijalni rad na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu (1998). Magistrirala je na University of Applied Sciences, Alice-Salomon-Fachhochschule Berlin, na međunarodnom postdiplomskom studiju *Intercultural Work and Conflict Management* (2002) na temu *The Phenomenon of Prejudices in bh. Social Work Practice*. Doktorirala je na Fakultetu političkih nauka na temu *Socijalna prava u sistemu ljudskih prava i socijalni rad* (2009). Njen naučni interes posebno je usmjeren na pitanja savremene porodice i ljudskih prava (žene, djeca, starije osobe). Samostalno i u koautorstvu objavila je knjige *Ljudska prava i socijalni rad, Youth study Bosnia and Herzegovina 2018/2019, Socijalni rad u obrazovanju*, te brojne tekstove u međunarodnim i domaćim referentnim časopisima. Učestvovala je u velikom broju međunarodnih i domaćih projekata, konferencija i skupova.

Kontakt: sanela.sadic@fpn.unsa.ba

Amila Ždralović docentica je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu (Odsjek Filozofija i sociologija), a magistrirala i doktorirala na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu (Odsjek: Sociologija). Radila je kao novinarka, profesorica u srednjoj školi, te kao trenerica na projektima nevladinih organizacija. Objavila je publikaciju *Građani/ke u kolektivističkoj ideologiji: Sociološko-pravna analiza položaja „Ostalih“ u Bosni i Hercegovini* (u koautorstvu s Admirom Sitnić), istraživanja *Aktivizmi s marginama: procjena kapaciteta deset odabranih ženskih organizacija* (u koautorstvu sa Zlatiborkom Popov Momčinović) i Žene u bh. institucijama marionete zakonske kvote (u koautorstvu sa Zlatiborkom Popov Momčinović i Zarfom Hrnjić Kuduzović), te preko četrdeset radova u časopisima i zbornicima. (Ko)urednica je publikacija *Teorija, pravo, politika: Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih*

nauka i Rod i ekonomija. Njena primarna oblast interesovanja je sociologija prava, a feministička paradigma je primarna u njenom naučno-istraživačkom radu.

Kontakt: a.zdralovic@pfsa.unsa.ba

Mirza Emirhafizović vanredni je profesor na Fakultetu političkih nauka (FPN) Univerziteta u Sarajevu gdje predaje sljedeće nastavne discipline: *Demografija, Sociologija naselja, Sociologija rada te Dijaspora i migracije*. Doktorirao je na FPN-u na temu demografske tranzicije u Bosni i Hercegovini (2014.). U svojstvu istraživača ili konsultanta angažiran je u realizaciji više naučno-istraživačkih projekata. Kourednik je knjige *Families and Family Values in Society and Culture* u kojoj je objavljeno poglavlje o međugeneracijskoj porodičnoj solidarnosti u Bosni i Hercegovini (u koautorstvu sa Sanelom Šadić). Jedan je od autora *Emigration Study Bosnia and Herzegovina* (Akademija nauka i umjetnosti BiH, 2019.). Od 2018. godine je voditelj radne grupe *Disadvantages in starting a family* unutar COST Akcije YOUNG-IN (CA 17114). Predsjedava PhD Forumom koji je 2017. godine uspostavljen u okviru COST Akcije ROSEnet (CA 15122). Član je redakcije časopisa *Sarajevo Social Science Review* (SSSR), koji izdaje FPN UNSA. Sudjelovao je na brojnim naučnim skupovima u Bosni i Hercegovini i inozemstvu, te kao gostujući istraživač boravio je na univerzitetima i institutima u Nizozemskoj, Španiji i Portugalu (EUR, ISS-EUR, CSIC, Valencia, Porto...).

Kontakt: mirza.emirhafizovic@fpn.unsa.ba

Recenzija rukopisa pod naslovom Jednoroditeljske porodice - Mapiranje prava i potreba samostalnih roditelja/ki na području općine Centar Sarajevo

Status društveno osjetljivih skupina u suvremenim društvima opravdano zaokuplja pažnju stručnjaka i znanstvene zajednice. Rukopis pod naslovom Jednoroditeljske porodice - *Mapiranje prava i potreba samostalnih roditelja/ki na području općine Centar Sarajevo* rezultat je kvalitativnog istraživanja o jednoroditeljskim obiteljima koje ukazuje na zahtjevne životne okolnosti s kojima se te obitelji susreću na svakodnevnoj razini. Opisani su pravni, socio-ekonomski, obrazovni, stambeni, zdravstveni i drugi konteksti jednoroditeljskih obitelji koji upućuju na njihove otežane životne okolnosti i potrebitost sistema, kako pravnog tako i sistema socijalne skrbi da ih zaštiti kroz osiguravanje njihovih prava kao ravnopravnih građana uređenog društva. Upravo gradeći argumentiranu raspravu na tezi upitne ravnopravnosti pojedinih skupina, a osobito jednoroditeljskih obitelji, autori obrazlažu manjkavost pravnog tumačenja njihove pozicije u društvu uz opravdano isticanje neprepoznavanja ove obiteljske forme u obiteljskom zakonu BiH. Autori upozoravaju da je upravo nejasnoća u pravnom tumačenju statusa osoba i njihovih prava, unatoč brojnim međunarodnim konvencijama koje su potpisane upravo u svrhu zaštite najslabijih članova društva, početna točka problematike na putu do realizacije prava i statusa jednoroditeljskih obitelji.

Obzirom na dobivene nalaze studije o potrebama i pravima jednoroditeljskih obitelji u BiH i na njenu gotovo pionirsku ulogu u području istraživanja ove skupine u BiH iz perspektive njihovih statusa, za vjerovati je da će ona potaknuti autoritete nacionalne i lokalne vlasti na ulaganje u veće istraživačke zahvate s ciljem produbljivanja razumijevanja širih potreba ove populacije, te s ciljem osiguravanja kvalitete njihovih životnih uvjeta i stvarne realizacije njihove cjelovite ravnopravnosti u društvu. Stoga, ovaj rukopis kao plod znanstveno-istraživačkog rada predlažem za objavu.

izv.prof.dr.sc. Gordana Berc

Razumijevanje prava i potreba u društvenom kontekstu Bosne i Hercegovine nailazi na brojne dileme kako u interpretaciji postojećih zakona tako i u njihovoj implementaciji. Nemogućnost ostvarivanja prava najčešće i najsnažnije pogada marginalizirane grupe. Studija Mapiranje prava i potreba samostalnih roditelja/ki u jednoroditeljskim porodicama je upravo jedna od onih koji ukazuju na brojne sistemske propuste odnosno na diskrepanciju između de iure i de facto stanja ravnopravnosti svih osoba.

U teorijskom dijelu izneseni su podaci koji se tiču međunarodnih standarda, normativno-pravnog okvira i politika na državnom, federalnom, kantonalm i općinskom nivou u Bosni i Hercegovini, a koji u velikoj mjeri definiraju socijalno-ekonomski položaj jednoroditeljskih porodica. Uočene su brojne manjkavosti koje direktno ili indirektno isključuju pojedine kategorije samohranih roditelja/ki i onemogućavaju im ostvarivanje prava na socijalnu pomoć i zaštitu.

Cjelovitoj slici u sagledavanju navedenog problema doprinijeli su nalazi empirijskog istraživanja temeljeni na fokus grupama čiji su učesnici/e bili samohrani/e roditelji/ke, a uzorak heterogen u odnosu na dob, stepen stručne spreme i socio-ekonomski status. Uzroci nastanka jednoroditeljskih porodica su različiti, ali oni, na žalost, nerijetko uvjetuju (različit) institucionalni društveni tretman samohranog/e roditelja/ke, a ishod takvog nepravičnog tretmana su marginalizacija i diskriminacija. Studija je temeljena na interdisciplinarnom pristupu čime se njen značaj multiplicira kako u teoriji tako i u različitim područjima života i djelovanja. Svjetlo koje baca na marginalizirani status jednoroditeljskih porodica može doprinijeti ublažavanju rizika socijalnog isključivanja ove skupine. Stoga je njeno objavlјivanje ne samo preporučljivo već i nužno potrebno.

Doc.dr. Lejla Osmić

Zalaganje za unapređenje položaja društveno marginaliziranih i ranjivih kategorija je jedna od ključnih aktivnosti Fondacije CURE. Sve naše zalagačke projekte provodimo pod sloganom "Sve jednake - sve vidljive" sa ciljem da svaka žena i djevojčica uživa najveći stepen ženskih prava. Fondacija CURE se zahvaljuje Općini Centar Sarajevo na iznimnoj podršci i saradnji u provođenju i finaliziranju istraživanja "Mapiranje prava i potreba samostalnih roditelja/ki na području općine Centar Sarajevo".

Samo zajedničkim radom i saradnjom možemo pokrenuti pozitivne društvene promjene u Bosni i Hercegovini.